

Rodna i LGBT diskriminacija: Postoji i uspeva

**Osnovna studija
o stavovima mladih o rodnoj i LGBT ravnopravnosti**

PROJEKAT *DOPRINOS MLADIH ANTIDISKRIMINACIONOJ POLITICI*

Izveštaj kreirala: Sunčica Vučaj

SADRŽAJ

SADRŽAJ.....	2
Uvod.....	3
Diskriminacija i zakoni.....	4
Šta kaže život?.....	5
Istraživanje.....	10
Metodologija	10
Podaci o uzorku.....	11
Rad na terenu.....	11
Kancelarije za mlade.....	12
Saradnice/Saradnici.....	12
Definicije	12
<i>Devojke i mladići</i>	12
Rodna ravnopravnost i antidiskriminaciona politika	13
<i>Rodna ravnopravnost</i>	13
<i>'Hrabrost vs. Ženstvenost'</i>	13
<i>Rodne uloge</i>	16
<i>Rodni stereotipi</i>	17
LGBT ravnopravnost.....	19
<i>Prava DA, ALI</i>	20
<i>LGBT i škola</i>	21
<i>Istopolne zajednice</i>	22
<i>Tu se ogleda ravnopravnost</i>	22
Umesto zaključka.....	24
Dodaci	25
Upitnik broj 1 – Rodna ravnopravnost.....	25
Upitnik broj 2 – LGBT ravnopravnost.....	28
Bibliografija.....	31
<i>Zakoni</i>	31
<i>Istraživanja i izveštaji</i>	31

Uvod

Diskriminacija predstavlja ključni termin u razumevanju problema različitosti u društvu. Budući da su mladi ljudi 'prirodno' nosioci društvenih promena, a pogotovo mladi ljudi koji biraju da se bave društvenim aktivizmom, u ovoj Osnovnoj studiji - *Rodna i LGBT diskriminacija: Postoji i uspeva*¹ – koja se bavi problemom diskriminacije smo se opredelili da upravo njih pitamo šta misle o rodnoj i LGBT ravnopravnosti, kako bismo stekli opštiji uvid u mogućnosti (ali i poteškoće) koje celokupna populacija mladih može i treba da ima kada su u pitanju demokratske promene u našem društvu na samom zalasku tranzicijskog perioda.

U Beogradu, avgust 2010. godine

¹ Ovo je rečenica koja je odgovor jednog od učesnika u ovoj studiji.

Diskriminacija i zakoni

Zabrana diskriminacije u našoj zemlji je (konačno) dobila značajno unapređenje normativnim uređenjima u 2009. godini. Reč je pre svega, o usvajanju Zakona o zabrani diskriminacije i Zakonu o ravnopravnosti polova. Zakon o zabrani diskriminacije predstavlja jedan opšti antidiskriminacioni zakon unutar kojeg postoji prostor za posebno uređenje oblasti gde se diskriminacija često događa. U tom smislu je važan, između ostalog, i zato što predviđa dva načina kojim građani i građanke mogu da ostvare svoje pravo na zaštitu ukoliko su im prava narušena i to – putem upućivanja tužbe sudu, odnosno povereniku za zaštitu ravnopravnosti.

Na donošenje ovog bitnog zakona (važan je u toj meri što je diskriminacija izuzetno rasprostranjena u našem društvu) se čekalo nekoliko godina, a ni samo izglasavanje zakona nije proteklo lagano. Naime, došlo je do povlačenja Predloga Zakona, a neke političke partije i predstavnici crkve su zahtevali da se iz zakona izbrišu termini “seksualna orijentacija” i “rodna ravnopravnost”. Zadržavanje prava na izražavanje seksualne orijentacije je na kraju prošao i u konačnom tekstu, a Srbija je izglasavanjem ovog poslednjeg zakona u nizu obaveznih “na putu ka evropskim integracijama”, stekla pravo stavljanja na tzv. “belu šengensku listu”.

Kada je u pitanju drugi pomenuti, a takođe važan zakon u kontekstu u kome govorimo – dakle onaj o ravnopravnosti polova - njime se definiše zabrana diskriminacije po osnovu pola, odnosno prava oba pola u različitim oblastima poput: političkog i javnog života, porodičnih odnosa, socijalne zaštite, zapošljavanja, obrazovanja, kulture i sporta, zdravstvene zaštite i sudske zaštite. Ravnopravnost polova, odnosno rodna ravnopravnost, kako je prvobitno trebalo da glasi zakon – a čime je propuštena šansa da se na formalnom nivou ukaže na važnu distinkciju između pola i roda¹ – će se *unapređivati vođenjem aktivne politike jednakih mogućnosti² kako bi se sprečila diskriminacija.*

Usvojivši takođe prošle godine, (sa nekoliko godina zakašnjenja), Nacionalnu strategiju za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti (za period 2009. do 2014. godine) naša država prvi put identifikuje prioritete oblasti delovanja i ciljeve za uspostavljanje rodne ravnopravnosti u određenim segmentima javnog i privatnog života građanki i građana Republike Srbije, kao i korake za realizaciju ovih ciljeva. Tačnije, reč je o šest strateških oblasti i to: 1. Odlučivanje: povećanje učešća žena u procesima odlučivanja i ostvarivanje ravnopravne zastupljenosti na svim nivoima, 2. Ekonomija: poboljšanje ekonomskog položaja i ekonomsko osnaživanje žena za ostvarivanje ravnopravnosti polova, 3. Obrazovanje: ostvarivanje ravnopravnosti polova u obrazovanju, 4. Zdravlje: poboljšanje zdravlja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova u zdravstvenoj politici, 5. Nasilje nad ženama: prevencija i suzbijanje nasilja nad ženama i unapređenje zaštite žrtava i 6. Mediji: uklanjanje rodni stereotipa u medijima i promocija ravnopravnosti polova.

Nacionalni akcioni plan za implementaciju Strategije čeka svoj start kako bi ovaj važan dokument počeo zaista da utiče na to kako bi došlo do realnih pomaka u ostvarivanju boljitka pre svega u - životima žena.

Što se tiče Ustava Republike Srbije, on zabranu diskriminacije reguliše u članu 21, ali važno je da pomenemo da su antidiskriminatorne odredbe, takođe, sastavni deo i Zakona o radu (članovi 18 -23)³, zatim Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti⁴, Zakona o zdravstvenoj zaštiti⁵, Zakona o crkvama i verskim zajednicama⁶, Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja⁷.

¹ Termin „rod“ označava prevashodno podelu na žene i muškarce koja je društvenog karaktera, odnosno društveno je uslovljena. Sa druge strane, za prirodne, biološke i nepromenljive razlike se upotrebljava termin „pol“.

² Zakon o ravnopravnosti polova, član 3: „Organi javne vlasti razvijaju politiku jednakih mogućnosti u svim oblastima društvenog života. Politika jednakih mogućnosti podrazumeva ravnopravno učešće polova u svim fazama planiranja, donošenja i sprovođenja odluka koje su od uticaja na položaj žena i muškaraca.“

³ Službeni glasnik RS, 24/05 i 61/05

⁴ Službeni glasnik RS, 36/09

⁵ Službeni glasnik RS, 107/05

⁶ Službeni glasnik RS, 36/06

⁷ Službeni glasnik RS, 62/03, 64/03, 58/04, 62/04

Diskriminacija je predviđena kao krivično delo u Krivičnom zakoniku (i to u članovima 128, 317, 387)⁸.

Pomenuto je na ovom mestu da je Zakon o zabrani diskriminacije opšteg tipa i da ostavlja izvestan prostor u okviru koga bi se uredile oblasti koje su pogođene diskriminacijom u cilju obezbeđivanja zaštite. Bilo bi važno pomenuti i to da ovaj zakon predviđa i mere afirmativne akcije, gde se navodi da se iste ne smatraju diskriminacijom (član 14)⁹, odnosno Zakonom o ravnopravnosti polova u članu 7¹⁰.

Naime, određeni oblici diskriminacije su posebno navedeni u Zakonu da bi se obezbedilo da se slučajevi u kojima se diskriminacija uobičajeno događa jasno prepoznaju, npr. po osnovu seksualne orijentacije (čl. 21)¹¹. Na taj način se ne ostavlja dodatni prostor oko nedoumica u vezi sa primenom Zakona, odnosno zaštitom onih koji su npr. diskriminirani po ovom osnovu.

Sa druge strane, sa Zakonom o ravnopravnosti polova nije ostvarena mogućnost zaštite rodnog identiteta, odnosno imamo situaciju u kojoj se prepoznaju samo dva pola, dakle muški i ženski, ali ne i legitimacija različitih identiteta, po čemu ovaj Zakon nije otišao dalje od obaveza koje su predviđene Ustavom¹².

Šta kaže život?

Uvažavajući činjenicu da su doneseni zakoni od važnosti za unapređenje ljudskih prava u našoj zemlji, a posebno u domenu zaštite od diskriminacije i da svakako, predstavljaju "dobru vest", svakodnevni život pak, donosi, nažalost - mnogo manje od toga. Posebno mislimo na to kada je u pitanju položaj žena, kao i manjinskih grupa.

Oblast rodne ravnopravnosti u Srbiji karakteriše diskriminacija strukturalnog oblika koja se često naziva i *trećom diskriminacijom*.¹³ Ona podrazumeva da su različite predrasude koje postoje prema ženama duboko uslovljene predstavama koje društvo ima o ulogama polova, odnosno "prirodnoj" zadatosti tih uloga. Nejednakosti imaju posebno negativan uticaj na živote žena, ali i muškaraca i utiču na društvo koje tako funkcioniše sa manje žena koje su aktivne u javnoj sferi, odnosno sa veoma slabim stepenom učešća muškaraca u porodičnom životu. Rodno diskriminatorni obrasci nisu samo utkani u porodične odnose, kako se to obično smatra, već su itekako sastavni deo mehanizama rada institucija, čineći na taj način pojedine situacije diskriminacije teško popravljivim najčešće kada su u pitanju pojedinačni životi žena.

Loš socioekonomski položaj žena i kontinuirano prisustvo rodno zasnovanog nasilja su dve osnovne karakteristike kršenja ljudskih prava žena u našoj zemlji prema godišnjem izveštaju Zaštitnika građana za prošlu godinu.¹⁴ Društveni prag tolerancije nasilja nad ženama je izuzetno visok, dok je nasilje u porodici označeno kao jedan od najčešćih vidova diskriminacije žena.

⁸ Službeni glasnik RS, 85/05

⁹ Zakon o zabrani diskriminacije, Član 14. Ne smatraju se diskriminacijom posebne mere uvedene radi postizanja pune ravnopravnosti, zaštite i napretka lica, odnosno grupe lica koja se nalaze u nejednakom položaju.

¹⁰ Ne smatra se diskriminacijom ni povredom načela jednakih prava i obaveza donošenje posebnih mera radi otklanjanja i sprečavanja nejednakog položaja žena i muškaraca i ostvarivanja jednakih mogućnosti polova.

¹¹ Seksualna orijentacija je privatna stvar i niko ne može biti pozvan da se javno izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji. Svako ima pravo da se izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji, a diskriminatorno postupanje zbog takvog izjašnjenja je zabranjeno.

¹² Član 15. Država jemči ravnopravnost žena i muškaraca i razvija politiku jednakih mogućnosti.

¹³ Pogledati više: http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/izvestaji/godisnji-izvestaji/793--2009-

¹⁴ http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/izvestaji/godisnji-izvestaji/793--2009-

Femicid¹⁵, kao takođe jedan od oblika rodno zasnovanog nasilja, u ovom slučaju ekstremnog, poprima zabrinjavajuće razmere, ukoliko se nastavi sa sadašnjim trendom.

Kako je već pomenuto, ništa pozitivniju sliku po pitanju zanemarenih ljudskih prava žena ne daje ni sfera rada.¹⁶ Žena gotovo da nema na rukovodećim pozicijama u privatnom poslu, a visina prosečne zarade za radno mesto na kojem je žena je za oko 10 hiljada dinara manja, nego ako je na tom istom radnom mestu muškarac.¹⁷

Diskriminacija žena se sprovodi prilikom zapošljavanja, ostvarivanja prava iz radnog odnosa, profesionalnog usavršavanja i napredovanja, ali i dobijanja otkaza.¹⁸

Sve više žena obavlja poslove u najslabije plaćenim privrednim granama i uslužnim delatnostima, a raste i jaz između plaćenog rada muškaraca i žena. U posebno ranjivoj poziciji su majke sa decom. Evidentirana je feminizacija siromaštva, a žene se više nego muškarci suočavaju sa starosnom diskriminacijom. Naime, poslodavci često izbegavaju da zaposle žene posle 40 godina starosti, tako da one, ukoliko su izgubile prethodni posao, imaju značajne poteškoće da pronađu novi. S obzirom da u tim godinama uglavnom ne ispunjavaju uslove za penzionisanje, one ostaju bez stalnih primanja, čime stupaju na teren izražene egzistencijalne nesigurnosti u kojoj je u našem društvu, inače, veliki broj žena.¹⁹

Osim zbog starosti, uočeno je da se žene često isključuju iz izbora prilikom zaposlenja (ali i unapređenja) i zbog svog bračnog stanja, iako stručnošću zavređuju isto. Na taj način, određen broj žena biva prisiljen da prihvata lošije plaćene poslove, ili mora da pristaje na ugovore sa (protivzakonitim) uslovima, poput čestog "da neće ostati trudne".²⁰ Mali broj žena ima poverenja u sindikate. Samo njih 13% navodi da bi se obratilo istom u slučaju uznemiravanja na poslu, odnosno 8% kada je u pitanju seksualno uznemiravanje.²¹

Iako je u periodu posle 2000. godine postupno narastala svest o aktivnoj potrebi za uključivanja žena u sferu javne vlasti, situacija po pitanju učešća žena i dalje nije zadovoljavajuća (primera radi, trenutno je u Srbiji samo 4% žena na čelu opština prema statistici Stalne konferencije gradova i opština). Pored dveju veoma važnih činjenica : Ustava Republike Srbije, koji propisuje i garantuje ravnopravnost žena i muškaraca, odnosno podržava politiku jednakih mogućnosti, kao i poslednjih izbora na kojima su građani i građanke podržali ravnopravno učešće žena u političkom životu Srbije, potrebno je, očigledno još napora kako bi se brojka od 21,2% žena u Narodnoj skupštini, koliko ih ima u poslednjem sazivu, popeo na bar zakonski minimalno propisanih 30%.

Naime, zakonska kvota od 30% poslaničkih mesta za manje zastupljeni pol nije dostignuta, jer nema potpunih zakonskih rešenja koja bi omogućila da se nominalno ustanovljene kvote formalno poštuju.

Porast zastupljenosti žena u parlamentu, rezultat je sa jedne strane pritisaka foruma žena u političkim strankama i delovanja institucionalnih mehanizama za ravnopravnost polova, a sa druge strane velikog i posvećenog angažmana aktivistkinja ženskog pokreta okupljenih u nevladinim organizacijama.²²

Bez obzira što se pomenute brojke možda na prvi pogled ne čine sasvim lošim, kada govorimo o učešću žena u političkom životu društva, uloga žena u politici je prilično marginalizovana. Percepcija žena kao ravnopravnih subjekata u političkom životu nije

¹⁵ Femicid je rodno zasnovano ubistvo, počinjeno nad ženama, devojkama, devojčicama pa i bebama ženskog pola od strane osoba muškog pola. Da bi se neko ubistvo okarakterisalo kao femicid počinocu mora biti relevantan pol žrtve, tj. upravo činjenica da je žrtva žena. Kao takav, femicid je zločin protiv žena, motivisan mržnjom prema ženama, prezirom i osećajem nadmoći, u kom počinilac misli da ima pravo da oduzme život ženi. Mreža Žene protiv nasilja je tokom 2010. godine skupila podatke da su u prvih 7 meseci 2010. godine u Srbiji, prema pisanju medija, ubijene 22 žene i dvoje maloletne ženske dece. www.zeneprotivnasilja.net

¹⁶ Na evidenciji Nacionalne službe zapošljavanja u Beogradu u avgustu 2009. godine je bilo 55.462 žene (56,2%). Stopa nezaposlenosti žena je 24%, a muškaraca 16%.

¹⁷ Izveštaj zaštitnika građana za 2009. godinu, str. 12

¹⁸ Pogledati: http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/izvestaji/godisnji-izvestaji/793--2009-

¹⁹ <http://www.bgcentar.rs/images/stories/Datoteke/radna%20prava%20zena%20u%20srbiji.pdf>

²⁰ <http://www.bgcentar.rs/images/stories/Datoteke/radna%20prava%20zena%20u%20srbiji.pdf>

²¹ Republički zavod za statistiku, Žene i muškarci u Srbiji, Beograd, 2008.

²² <http://www.politickaodgovornost.org/node/5>

zadovoljavajuća. Žene su često na udaru mizoginičnih napada u svakodnevnom životu, ali ništa manje ni i u političkoj areni. Mediji obično nisu zainteresovani za politička dostignuća političarki, a i kada ono postoji, onda su ona najčešće vezana za “ženske teme” i to one poput brige o deci i starima, ženama, zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, obrazovanju i sl.

Budući da na ovom mestu govorimo o diskriminaciji u svetlu postojećih zakona, važno je da podsetimo da i sa postojanjem određenih legislativa, položaj žena i muškaraca nije zagarantovan. Potrebna su i dalja ulaganja ozbiljnog napora u promenu politike odnosa društva, odnosno države prema ženama u cilju iskorenjavanja diskriminacije.

Na društvenoj mapi ljudskih prava u Srbiji, osim složenih problema strukturne mizoginije, seksizma i nasilja kome su izložene žene i devojčice u svim oblastima života, posebno su ugrožena prava LGBT²³ populacije.

Prema nedavno sprovedenim istraživanjima, veoma visok procenat stanovništva i dalje veruje da je homoseksualnost bolest,²⁴ a uprkos činjenici da je homoseksualnost skinuta tokom devedesetih sa spiska bolesti u velikom broju zemalja, a u našoj zemlji i zvanično od 2008. godine,²⁵ uključujući i postojanje nekolicine zakona koji *explicité* inkriminišu diskriminaciju po osnovi seksualne orijentacije.

Diskriminacija, kao i različiti oblici nasilja (najpre fizičko i psihičko) duboko su uronjeni u temelje društva i održivi kao mehanizmi homofobije (u javnom prostoru ali i privatnom životu) i predstavljaju deo svakodnevice LGBT ljudi u Srbiji. Nasilje je fundamentalna tema kada govorimo o položaju LGBT ljudi, jer ono spada među najvažnije razloge zbog kojih je ostvarenje ljudskih prava otežano i sporo. To je vidljivo po tome što pretnje postaju najglasnije kada se ova grupa osnaži da se organizuje javno. U porodici situacija nije ništa bolja: čak 17% roditelja bi nasiljem reagovalo na činjenicu da su im deca lezbejke odnosno homoseksualci.²⁶

Koliko je homofobija zapravo strukturalni oblik diskriminacije (što ne isključuje postojanje veoma hostile direktne individualne, ali i institucionalne diskriminacije prema lezbejkama i gejevima) govori iskazani stav da bi gotovo polovina ljudi u Srbiji odbacila svoje bliske članove porodice ukoliko bi saznali da su oni istopolne orijentacije, odnosno da se nikada ne bi pomirili sa tom istinom.²⁷

Homoseksualnosti se naime, priznaje “prirodnost” postojanja,²⁸ ali sklizak teren nastaje onda kada se postavi pitanje legitimnosti homoseksualnosti kao društvene pojave. Drugim rečima, homoseksualnost je gotovo ok, dok god ne postoji - zvanično.

U tom smislu bi se moglo reći da se ni država ne razlikuje mnogo od stava koje zastupa srpsko stanovništvo, naročito ako uzmemo u obzir reakciju državnih institucija prema najavljenom Povorci ponosa u septembru 2009. godine u Beogradu, odnosno njenoj zabrani gotovo uoči samog održavanja (navodeći nebezbednost kao razlog za takvu odluku). Iako se prema Ustavu Republike Srbije i drugim zakonima jamči pravo na slobodu okupljanja i udruživanja (a koje se uglavnom formalno poštuje) država je u ovom slučaju u potpunosti izostavila da javno izvođenje ove veoma važne manifestacije ljudskih prava – podrži.

Uprkos ovakvom razvoju događaja, pitanje položaja LGBT ljudi je nedvosmisleno otvorilo široku debatu u društvu, koja je takođe neophodna u procesu političke i socijalne inkluzije LGBT populacije. Osim debate, još važniji faktori za postizanje pomene su i jasan politički izraz usmeren ka borbi protiv homofobije u društvu, ali i nastavak samoorganizovanja LGBT zajednice u zalaganju za (svoja) ljudska prava. Važan društveni činilac u zaštiti ljudskih prava i učenju poštovanja i uvažavanja razlika predstavlja i - obrazovni sistem. Rezultati istraživanja o rodnim aspektima našeg obrazovnog sistema, a koja su urađena tokom poslednje dve dekade, listom

²³ Akronim koji označava: lezbejke, gejevi, biseksualne i transseksualne osobe.

²⁴ 67% ispitanika/ispitanica je zastupalo ovaj stav. Pogledati: *Prebrasude na videlo*, 2010., Beograd, Gej Strejt Alijansa uz pomoć CeSID, str. 8

²⁵ Zalaganjem LGBT organizacija, a posebno Labrisa, organizacije za lezbejska ljudska prava, Psihijatrijska sekcija Srpskog lekarskog društva je zvanično potvrdila da se “istopolna orijentisanost u važećoj ICD – 10 Klasifikaciji duševnih poremećaja i poremećaja ponašanja ne pojavljuje kao bolest”, pogledati: *Godišnji izveštaj o položaju LGBTTIQ populacije u Srbiji za 2008.*, Beograd, Labris, organizacija za lezbejska ljudska prava, str. 20

²⁶ Pogledati: *Prebrasude na videlo*, 2010., Beograd, Gej Stejt Alijansa uz pomoć CeSID, str.15

²⁷ *Ibid*, str. 8

²⁸ Čak 67 % stanovništva je saglasno sa tim, *Ibid*, str. 8

govore o zastupljenosti rodne stereotipizacije na svim nivoima obrazovanja, kao i da je dominantan socijalizacijski obrazac udžbenika (još uvek) tradicionalan. Isti na taj način doprinosi prenošenju, promociji i očuvanju patrijarhalnih vrednosti, uključujući i modele uloga i ponašanja žena i muškaraca.²⁹ Ako se slažemo da je škola jedna od najznačajnijih društvenih institucija čija je uloga da mlade i decu integrišu u društveni život, a onda imamo podatak da danas preko 60% ispitanika srednjoškolskog uzrasta u Srbiji ima stav da je nasilje prema homoseksualcima uvek opravdano, da čak 70% srednjoškolaca opravdava nasilje kako bi se odbranila čast i ne bi se družila sa homoseksualcima, da je 21% njih u Beogradu verbalno napalo ili već upućivalo pretnje nekome za koga je smatrao da je gej ili feminiziran, a 13% njih je učestvovalo u njihovom prebijanju,³⁰ onda je jasno da se seksističke prakse i postupci zanemaruju, odnosno uglavnom ostaju na margini školskog programa, pogotovo kada je reč o onim koje su inspirisane homofobijom.³¹

Iako je većina svih aktera/akterki uključenih u obrazovni sistem orijentisana protiv diskriminacije, svakodnevni život i opšta klima koja vlada u školama, govori da je razumevanje/prepoznavanje diskriminacije veoma raznoliko i često – problematično.³²

Brojne poteškoće su dakle, tu. Zakoni koji inkriminišu diskriminaciju, rodnu nejednakost i nasilje su, kao što smo pomenuli, od izuzetnog značaja. No, i škole i uopšte čitav obrazovni sistem, zauzimaju veoma specifičan položaj i ulogu u društvu u pogledu podizanja svesti, ublažavanja razlika i pružanja pozitivnih primera modela ponašanja i uloga mladima, a time su i instrument pozitivne društvene promene. U vremenu dramatičnih društvenih promena u tradicionalnim ulogama žena i muškaraca kroz koje prolazi naše društvo, od obrazovanja se očekuje da taj izazov prihvati i da ponudu mladim ljudima. Sa druge strane, ti isti mladi ljudi mogu da odigraju takođe veoma važnu – aktivnu ulogu u kreiranju te nove društvene realnosti.

Osnivanjem Ministarstva omladine i sporta u maju 2007. godine, država je preuzela formalnu odgovornost prema mladima uključujući i pokretanje procesa razvoja omladinske politike, (usvojena Nacionalne strategije za mlade,³³ zatim usvojen Akcioni plan za sprovođenje te strategije za period 2009- 2014. godine, uključujući i osnivanje Kancelarija za mlade³⁴) a koje bi dale novu perspektivu za dugoročno razmišljanje o unapređenju položaja mladih u Srbiji. Iako normativni, ovi pravni okviri su od velike važnosti za poboljšanje učešća i uloge mladih u društvu, uključujući tu i napore usmerene ka smanjenju diskriminacije u društvu.

Konkretno, kancelarije za mlade predstavljaju jedan od načina na koji mladi ljudi mogu da rešavaju probleme sa kojima se suočavaju, nauče da rade u okviru institucija, ali i da efikasno utiču na donosiocce odluka. Prema Godišnjem izveštaju o napretku u sprovođenju

²⁹ Pogledati:

http://www.civilnodrustvo.ba/files/docs/biblioteka/knjige/Prevazilazenje_rodnih_stereotipa_u_obrazovanju.pdf

³⁰ Pogledati: Istraživanje dimenzija maskuliniteta i nasilja, Zapadnobalkanska inicijativa za prevenciju nasilja zasnovanog na rodu/polju, Care i ICRW, 2007.

³¹ "...o tome koliko država nije svesna problema možda najbolje govori sastanak Borisa Ditrha, direktora za zastupanje GLBT programa Hjuan rajts voča (Human Rights Watch HRW) i predstavnika GSA sa Dragutinom Brčinom, specijalnim savetnikom ministra prosvete tokom posete Ditrha Srbiji krajem oktobra 2009. godine. Upoznajući predstavnika HRW sa obrazovnim sistemom Srbije Brčin je sa velikom ubeđenošću i sigurnošću tvrdio da Ministarstvo prosvete nije registrovalo nijedan slučaj nasilja ili diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije među stotinama hiljada učenika i studenata." Nema povlačenja, Nema predaje, 2009., Beograd, Gej Strejt Alijansa, str. 61

³² U istraživanju koje se jednim svojim delom bavi položajem LGBT ljudi na radnom mestu, navodi se podatak u kome obrazovne institucije odstupaju od pravila u negativnom smislu. Naime, prema ovom istraživanju, a koje je rađeno u dve srednje škole u Nišu i Beogradu, intervjuisani direktori su istakli da bi "morali da vode računa o tome da li bi roditelji dece koja pohađaju njihove škole imali nešto protiv zapošljavanja GLBT osoba u njihovim školama!" Odnosno da bi se suočili sa otporom nekih roditelja, ali isto tako da ne bi znali kako bi se snašli u datoj situaciji i da li bi uopšte zaposlili LGBT osobu da radi u njihovoj školi. Pogledati: Predrasude na videlo, 2010., Beograd, Gej Strejt Alijansa uz pomoć CeSID, str. 44

³³ http://www.mos.gov.rs/upload/dl/OMLADINA/Strategije/nacionalna_strategija_za_mlade0081_cyr.pdf

³⁴ <http://www.mos.gov.rs/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=117>

Nacionalne strategije za mlade (NSM) za 2009. godinu³⁵ realizovano je tek nekoliko projekata odnosno aktivnosti i to prevashodno u okviru opšteg strateškog cilja br.7 NSM.

Iako ovo predstavlja prvi Godišnji izveštaj posle usvajanja Nacionalne strategije za mlade, činjenica je da ne možemo na osnovu ove nulte godine rada pretpostavljati kako će se situacija razvijati u implementaciji narednih aktivnosti u vezi sa borbom protiv diskriminacije. Posle čitanja pomenutog izveštaja i realizovanih rezultata u prošloj godini, možemo konstatovati da je potrebno u narednim godinama nastaviti na razvoju programa i aktivnosti na planu zaštite od diskriminacije i da mladi u tom poslu mogu odigrati ključnu ulogu.

Omladinski rad često ima za cilj da poveća učešće mladih u društvu, odnosno da pruži podršku mladim ljudima sa određenim interesovanjima, ciljevima ili hobijima. Većina omladinskih organizacija i mreža imaju formalne i neformalne demokratske prakse koje se zasnivaju na posvećenosti jednakom tretmanu pojedinaca. Otuda je uključivanje rodne ravnopravnosti i LGBT pitanja u omladinski društveni angažman i nije tako neobično. Pitanje je, ipak, koliko često su rodna i LGBT pitanja eksplicitne teme i kao takve sastavni deo omladinskog rada, obuke ili organizacija. S obzirom da se pitanja roda i LGBT prava često izjednačavaju sa pitanjem položaja žena i problemima LGBT osoba, čest je slučaj da zasebne grupe, dakle one koje su na meti diskriminacije – upravo i bave tim pitanjima. Mladi ljudi mogu suštinski doprineti promeni tako što preuzimaju aktivnu ulogu u tome, ali i menjanjem samih sebe. Iako su mnogi obrasci nejednakosti utemeljeni u našem društvu, omladinski rad je poznat po spremnosti da izazove stare strukture i probije nov teren, čime bi doneo mogućnost kako za promovisanje tako i garanciju uživanja pomenutih ljudskih prava u budućnosti.

Projekat *Doprinos mladih antidiskriminacionoj politici* se bavi suštinskim problemima i preprekama socijalne jednakosti mladih:

- nedostatkom znanja i veština za prepoznavanje diskriminacije i diskriminativnih praksi;
- nedostatkom ličnih i institucionalnih kapaciteta za promociju vrednosti jednakosti primenjujući rodni i LGBT pristup;
- nedostatkom kapaciteta za implementaciju odgovarajućih afirmativnih akcija i mera sa ciljem postizanja punopravnog učešća svih članova/članica društva u društvene procese.

³⁵ Razvijati otvoreni, delotvorni, efikasni i pravedni sistem formalnog i neformalnog obrazovanja koji je dostupan svim mladima i koji je u skladu sa svetskim trendovima u obrazovanju i kontekstom obrazovanja u Republici Srbiji i zaključkom o osnovnim rezultatima koji se odnose na smanjenje nasilja među mladima prema pokazateljima navedenim u izveštajima nosilaca aktivnosti i podignutoj svesti mladih o rodnoj ravnopravnosti. Pogledati: <http://www.mos.gov.rs/modules.php?op=modload&name=Downloads&file=index&req=viewsdownload&sid=19>

Istraživanje

Diskriminacija postoji i uspeva

U skladu sa postavljenim ciljevima jedna od početnih aktivnosti u ovom projektu je predstavljala prikupljanje osnovnih podataka koji se odnose na stavove mladih u odnosu na pitanja rodne i LGBT ravnopravnosti. Cilj prikupljanja tih podataka je izrada Osnovne studije na osnovu koje bi se dobile opšte smernice za dalje aktivnosti u saradnji sa mladim aktivistkinjama i aktivistima pri lokalnim Kancelarijama za mlade, pre svega, ali i drugim mladim ljudima uključenim u društveni aktivizam.

Metodologija

Osnovna studija je pripremljena na osnovu izvora podataka koji su prikupljeni i usklađeni sa osnovnim ciljem projekta. Isti se, naime, odnosi na razvoj mehanizama za puno učešće mladih bez obzira na njihov pol, nacionalnu, versku pripadnost, seksualnu orijentaciju ili bilo koju drugu karakteristiku, odnosno specifičnim ciljevima projekta:

- senzibilisanju i osnaživanju lokalnih omladinskih koordinatora/koordinatorki i aktivista/aktivistkinja u cilju prepoznavanja rodne i LGBT diskriminacije;
- izgradnji kapaciteta Kancelarija za mlade, kao i lokalnih aktivista/aktivistkinja u četiri mapirana grada sa ciljem izrade, promocije i implementacije rodnih i LGBT politika i programa;
- izgradnji kapaciteta Kancelarija za mlade kao i lokalnih aktivista/aktivistkinja u četiri mapirana grada sa ciljem da analiziraju, prate i evaluiraju postojeće programe i prakse iz ugla rodne i LGBT ravnopravnosti, uključujući i unapređenje njihovog okvira rada;
- razvijanju efikasnog participativnog mehanizma za saradnju između postojećih mehanizama za mlade i lokalnih organizacija civilnog društva koje se bave rodnom i LGBT temama u cilju obavljanja efikasnog rada u oblasti diskriminacije uključujući i održivost istog;
- izgradnji lokalnih mreža (prethodno pomenutih) kapaciteta za re-akciju na diskriminaciju u okviru svojih lokalnih sredina.

Osnovni izvor podataka su predstavljali odgovori mladića i devojaka koji vode, odnosno rade ili volontiraju pri Kancelarijama za mlade, odnosno omladinskim i drugim organizacijama civilnog društva u lokalnim sredinama. Pitanja na koja su odgovarali odnosila su se na dve teme i to: rodna i LGBT ravnopravnost. U tu svrhu su pripremljena dva upitnika – Upitnik br. 1 koji se odnosi na rodnu ravnopravnost (pogledati ANNEX 1 Osnovne studije) i Upitnik br. 2 - na LGBT ravnopravnost (pogledati ANNEX 2 Osnovne studije). Upitnik o rodnoj ravnopravnosti je sadržao 4 osnovna segmenta u svojoj strukturi i to: rodna ravnopravnost u svetlu rodnih identiteta, rodnih uloga i stereotipa, uključujući i segment o društvenoj promeni. Upitnik o LGBT ravnopravnosti je sadržao osnovna 3 segmenta, a koja su se odnosila na – individualnu i strukturnu diskriminaciju i poslednji - o društvenoj promeni. Osnovna studija će dalje biti strukturirana u ovom tekstu sledeći pomenutu metodologiju.

Tehnika prikupljanja podataka koja je ovom prilikom upotrebljavana je bilo anketiranje, a instrument koji je korišćen su bila dva različita (napred pomenuta upitnika) kojim je anketirana ista grupa ispitanika/ispitanica. Osnovni cilj upitnika je bilo ispitivanje stavova mladića i devojaka o rodnoj, odnosno LGBT ravnopravnosti. Upitnik o rodnoj ravnopravnosti je sadržao 23 pitanja otvorenog, zatvorenog i kombinovanog tipa. Među opštim podacima planirana su: ime i prezime ispitanika/ispitanice (opciono), pol, godište i grad odnosno mesto stanovanja. Upitnik o LGBT ravnopravnosti je sadržao 20 pitanja takođe, otvorenog, zatvorenog i kombinovanog tipa sa identičnim opštim podacima. Pored zaglavlja sa osnovnim informacijama o projektu, navedene su i neke opšte smernice o načinu popunjavanja upitnika. Članice projektnog tima su bile na terenu tokom prikupljanja podataka i davale instrukcije u vezi sa pitanjima kao i načinom

popunjavanja upitnika, što je, čini nam se, doprinelo uspešnosti u izvođenju ove faze ispitivanja, uključujući i visoku motivisanost za učešće ispitanika/ispitanica na terenu u sva četiri grada.

Podaci prikupljeni upitnicima u Osnovnoj studiji analizirani su metodom kvantitativne i kvalitativne analize. Na pojedinim mestima će biti preneti određeni podaci/odgovori ispitanika i ispitanica dobijeni otvorenom formom pitanja u cilju ilustracije, ali i boljem (preciznijem) razumevanju dobijenih rezultata. Na pojedinim mestima u ovoj studiji su sa razlogom određena mesta kojim se daje poseban prostor stavovima mladića i devojaka koji odslikavaju doprinos mladih antidiskriminacionoj politici – u pravom smislu te reči.

Podaci o uzorku

Ukupan broj ispitivanih mladića i devojaka uzrasta od 15 – 30 godina (rođeni u periodu 1980- 1995. godine) je iznosio 239 (UPITNIK BR. 1) odnosno 234 (UPITNIK BR. 2). Ukupan broj ispitivanih devojaka iznosi 141 odnosno 135, a mladića 93, odnosno 91 (navodimo podatke na ovaj način, jer broj mladih koji nisu označili pol varira između 5-8 za pitanje rodne ravnopravnosti, odnosno LGBT ravnopravnosti. Prilikom pripreme prikupljenih podataka za analizu, ukupno 21 upitnik (za obe teme) je odbačen kao nevažeci.

Uzorak mladih u Zrenjaninu koji je tokom ispitivanja popunio upitnik o rodnoj ravnopravnosti (UPITNIK BR. 1) iznosi 78 i to: devojaka ukupno 45, mladića 31 (2 upitnika nemaju precizno obeležen pol). Upitnik o LGBT ravnopravnosti (UPITNIK BR. 2) je ukupno popunilo 77 mladih i to: devojaka 42, mladića 33 (2 upitnika nemaju precizno obeležen pol).

Uzorak mladih u Somboru koji je tokom ispitivanja popunio upitnik o rodnoj ravnopravnosti (UPITNIK BR. 1) iznosi 52 i to: devojaka ukupno 34, mladića 18. Upitnik o LGBT ravnopravnosti (UPITNIK BR. 2) je ukupno popunilo 50 mladih i to: devojaka 34, mladića 16.

Uzorak mladih u Kragujevcu iznosi ukupno 53 (UPITNIK BR. 1) odnosno: devojaka ukupno 36, a mladića 17. Upitnik o LGBT ravnopravnosti (UPITNIK BR. 2) je ukupno popunilo 51 mladih i to: devojaka 33, mladića 16 (dva upitnika nisu imala jasno obeležen pol).

U poslednjem gradu u kome je sprovedeno ispitivanje mladih, Valjevu, anketirani su mladići i devojke posle kratkog uvoda o ciljevima projekta i uputstvima za popunjavanje. Uzorak mladih u Valjevu koji je tokom ispitivanja popunio upitnik o rodnoj ravnopravnosti (UPITNIK BR. 1) iznosi 56 i to: devojaka ukupno 26, a mladića 27 (3 upitnika je bilo na odgovarajući popunjeno, ali bez podatka o polu ispitivane osobe). Upitnik o LGBT ravnopravnosti (UPITNIK BR. 2) je ukupno popunilo 56 mladih i to: devojaka 26, mladića 26, dok je 4 upitnika ostalo bez podatka o polu ispitivane osobe. Ispitivani mladi su uzrasta od 15 - 24 godine starosti i u tom smislu su najmlađa uzrastna grupa obuhvaćena ovim ispitivanjem.

Svi mladići i devojke su bili visoko motivisani za aktivno učešće u istraživanju pristupivši veoma odgovorno ponuđenom materijalu i zainteresovanošću da iskažu svoje stavove u vezi obe teme. Deo zasluge za uspešnost u prikupljanju ovih podataka na terenu leži u dobroj organizovanosti i entuzijazmu koji su pokazali koordinatori/koordinatorke lokalnih Kancelarija za mlade sa kojima je ostvarena saradnja. Dobrovoljnost je bio princip za učešće u istraživanju. Anonimnost ispitanika/ispitanica je bila ponuđena kao opcija, ali se većina mladih opredelila da bude potpisana na svojim listovima. U tome su se posebno istakli mladići i devojke u Somboru.

Rad na terenu

Prikupljanje podataka je trajalo tokom maja i juna, a izrada Osnovne studije tokom jula/avgusta meseca 2010. godine.

Prikupljanje podataka je realizovano u Zrenjaninu, Somboru, Kragujevcu i Valjevu.

U Zrenjaninu je rad bio organizovan u Kulturnom centru. Među prisutnima bili su učenici/učenice Medicinske škole i zrenjaninske Gimnazije, kao i aktivisti/aktivistkinje NVO Filmofil, NVO CEKOM – Centra za kreativno odrastanje i multikulturalnu saradnju, Omladinska grupa Helsinškog odbora za ljudska prava i drugi. U Somboru je anketiranje bilo organizovano u organizaciji Somborskog omladinskog BOOM-a, a u okviru KC „Laza Kostić“ u prisustvu Udruženja građana/ki Ravangrad, Savetovališta za mlade, Crvenog krsta, romskog koordinatora i drugih aktivista i aktivistkinja. U Kragujevcu je rad bio organizovan u prostorijama Kancelarije

za mlade Kragujevac. Među ispitanicima/ispitanicama bili su članovi/članice Crvenog krsta, omladine JAZAS-a, NVO RIC (Romski informativni centar), NVO Omladina Kragujevca, kao i Obrazovno–kulturalna zajednica Roma „Romanipen“. U poslednjem gradu u kome je organizovana poseta, Valjevu, prikupljanje podataka je bilo organizovano u unapred predviđenoj učionici u valjevskoj Gimnaziji. U ispitivanju su učestvovali/e članovi/ce JAZAS-a, aktivisti/kinje Društva istraživača Vladimir Mandić Manda, NVO Dobri ljudi, NVO HORA i NVO Anđeli čuvari.

Kancelarije za mlade

U okviru planiranih projektnih aktivnosti i konkretno, izradi Osnovne studije, bile su aktivno uključene Kancelarije za mlade iz Zrenjanina, Sombora i Kragujevca.¹ U Valjevu je podrška projektu „Doprinos mladih antidiskriminacionoj politici“ bila omladina JAZAS.

Saradnice/Saradnici

Aktivno učešće u projektu i posebni doprinos u izradi Osnovne studije je imalo osmoro saradnika i saradnica:

- U Zrenjaninu - koordinator Kancelarije za mlade² - Darko Trajlov.
- U Somboru Zorka Milošević, koordinatorka Kancelarije za mlade i Tibor Kiš, koordinator organizacije Somborski omladinski BOOM.
- U Kragujevcu - Branislava Pavićević, koordinatorka Regionalne kancelarije za mlade i Branko Ratković, koordinator lokalne Kancelarije za mlade .
- U Valjevu - Aleksandar Tomić u svojstvu koordinatora omladine JAZAS i Ana Marković, koordinatorka Regionalne kancelarije za mlade u Valjevu. Posebna podrška u istom gradu je bila Nataša Perišić Pavlović iz NVO HORA.

Definicije

Devojke i mladići

U ovom istraživanju smo se opredelili da uzrast ispitivane ciljne grupe devojaka i mladića bude u uzrastu od 15 do 30 godina starosti.

Naime, u okviru Nacionalne strategije za mlade, mladi predstavljaju osobe uzrasta od 15 do 30 godina starosti. Takođe, tokom pripreme ove Strategije, mladi u Republici Srbiji su se zalagali da pri razmatranju njihovog života gornja granica mladosti bude trideset godina života.³ Razlog za ovo opredeljenje leži između ostalog i u činjenicama koje se odnose na opšti društveni kontekst života mladih u našoj zemlji, poput visoke stope siromaštva, ali i nezaposlenosti, kasno stupanje u brak, uticaj proširene porodice. To su sve razlozi koji utiču na činjenicu da “mladi duže ostaju mladi”⁴. U Republici Srbiji ima oko milion i po mladih, što u odnosu na ukupno stanovništvo iznosi oko dvadeset procenata.⁵ S druge strane, u našem društvu, na žalost, postoje prilične društvene nejednakosti između žena i muškaraca, devojčica i dečaka u različitim oblastima društvenih praksi. Diskriminatorne prakse su brojne i uglavnom na štetu devojaka/žena. Uvažavanje i pokušaj dubljeg razumevanja te nejednakosti i činjenice da iste narušavaju ljudska prava žena i muškaraca, zahtevalo je od nas da otuda ne koristimo termin mladi – bar ne u glavnoj meri – odnosno kada govorimo o mladima u Osnovnoj studiji, pre svega ćemo misliti na – devojke i mladiće.

¹ Više informacija o Kancelarijama za mlade na: <http://www.mos.gov.rs/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=117>

² <http://www.mladizr.rs/>

³ http://www.mos.gov.rs/upload/dl/OMLADINA/Strategije/nacionalna_strategija_za_mlade0081_cyr.pdf

⁴ Garfield,R., *Economic sanctions, Welfare and Health in the FRY, 1990-2000*. Belgrade: UNICEF and OCHA, 2001.

⁵ Popis 2002. godine, Republički zavod za statistiku.

Rodna ravnopravnost i antidiskriminaciona politika

Cilj politike rodne ravnopravnosti i antidiskriminacione politike generalno, sa jedne i cilj rodnog i LGBT urođnjavanja (*mainstreaming*) sa druge strane, predstavljaju jednake raspodele resursa i podrazumevaju jednak tretman žena i muškaraca, kao i ranjivih društvenih grupa za ravnopravno učešće na svim nivoima i u svim društvenim procesima. Agende obeju politika podrazumevaju redovne procene implikacija za devojke/žene i dečake/muškarce (različitih seksualnih orijentacija) svih planiranih akcija, uključujući zakonodavstvo, politike ili programe u svim oblastima i na svim nivoima. Time se podržavaju i promovišu mere (poput mera afirmativne akcije) u cilju sprečavanja rodno i LGBT specifične diskriminacije i postizanje jednakih mogućnosti.

Politika rodne i LGBT ravnopravnosti tako ima za cilj da uspostavi ravnopravnost u institucijama političkog, ekonomskog i društvenog života i obezbedi praktičnu podršku u slučajevima diskriminacije, uključujući i nedostatak jednakih mogućnosti. █

Rodna ravnopravnost

Prema već pominjanim zakonima, u našoj zemlji postoji opredeljenost i društvena podrška politici jednakih mogućnosti na svim nivoima za žene/devojke i muškarce/mladiće, ali iz stavova mladića i devojaka u ovoj studiji možemo da vidimo da je slika rodne ravnopravnosti, ponajpre - slojevita.

'Hrabrost vs. Ženstvenost'

Stavovi o rodnoj ravnopravnosti u svetlu rodnih identiteta⁶ pokazuju da formalno gledano tradicionalni obrasci nisu više 'in' za mlade ljude u našem društvu, ali da sa druge strane, mladi (još uvek) nemaju stav o tome koji bi to socijalizacijski model bio poželjan, niti kako bi on tačno trebalo da izgleda.

Tendencije koje govore u prilog blagog procesa 'raskida' mladića i devojaka sa tradicionalnim modelom jeste npr. činjenica da veoma mali broj njih (5%) smatra da muškarci koji plaču verovatno nisu bili u vojsci. Sa druge strane, činjenica da su „žene slabiji pol“ čak za polovinu ispitivanih mladih ljudi, nam govori (odnosno potvrđuje) da je raskid u toku, ali da će – isti potrajati.

'Slabost' „slabijeg pola“ vidimo u tome kako se očitavaju karakteristike ženskosti, a one za veliku većinu mladića i devojaka predstavljaju – „pristojnost“, „ponašanje u skladu sa svojim polom“, „žensko se smatra da plače“, „Da se skrasim. Verovatno sam prešla neke granice. Prihvatim to i pokažem svoje lepe manire.“, „Da treba malo drugačije da komuniciram, ublažim se.“, „Budi slaba i nemoj da piješ“, „prijatna, ženstvena, nasmejana“, „pomislim ne pij pivo, obuci te štikle, ne smeji se glasno, izađi iz te trenerke već jednom“, „budi lepa i ne pričaj mnogo“, „da se ponašam ženstvenije i da više pažnje skrenem na svoj izgled“, „budi ženstvena i pomaži u kući“, „ne budi – muško“, „prilagodljiva“, „našminkaj se, lepo se doteraj“, „budi dobra, fina, nežna devojka, nemoj da praviš gluposti“, „oblači suknje, lepo se ponašaj, ne psuj“, „nežna i obazriva“, „ne reaguj“, „da imam karakteristike prave dame“, „ponašaj se u skladu sa onim što je u prirodi žene, budi prirodna, komunikativna“, „ponašaj se ženstveno, kulturno i primereno“, ali i „pomislim da samnom nešto nije u redu“.

Činjenicu da je jedan pol slabiji, podržava postojanje onog drugog „jačeg pola“, pa je tako za veliki broj mladića i devojaka biti muško odrednica za: „hrabrost“, „istrajnost“, „izdržljivost“, „budi snažan, bez emocija“, „budi hrabar da uradiš nešto jer si (zbog pola) stvoren za to“, „ne budi kukavica“, „jak, čvrst, bezosećajan“, „pomislim da treba da budem „čvršći“ i da retko pokazujem osećanja“, „ne budi žensko – jak, požrtvovan, sposoban...“, „hrabrost, droga“, „da se proderem“, „odlučan“, „snaga, imati petlju“, „zanemari emocije“, „preuzimanje odgovornosti“, „stegni zube!“, „da izdržiš neki pritisak“, „fizička sposobnost, šarmantan, lukav“, „čvrstina odluka,

⁶ http://sh.wikipedia.org/wiki/Rodni_identitet

jak karakter, preuzimanje odgovornosti“, „*ne plači*“, „*ima svoj karakter i drži do sebe*“, „*hrabar, suočiti se sa problemom, poštenje, pravda*“, „*Il' si muško, il' si Boško*“, „*izdržljiv, pretrpeti nešto, podneti stoički*“, „*hrabar, odlučan, strpljiv i pametan*“, „*snažan, izdržljiv, dostojanstven*“.

Među mladima postoji i 'treći stav' koji narušava dihotomiju „*muško se smatra agresivnim, a žensko da plače*“ i svestan je diskriminacije. To su retki glasovi. Ovim mladim ljudima je pomisao na rečenice: „*Budi muško!*“, odnosno „*Budi žensko!*“ – „*Da je osoba koja to izgovara – seksista.*“, „*Da je taj neko zatucan.*“, „*Pomislím na predrasude i stereotipe.*“, „*Na glupe stereotipe i na činjenicu da neko pokušava da me primora na nešto dirajući u muškost/ženskost.*“, „*Pomislím na neki konflikt.*“, „*Da budem retard.*“, „*Na predrasude, ustaljena mišljenja, koja nisu istinita za muškarce – budi jak i pij pivo, a za žene- budi lepa i ne pričaj mnogo.*“, „*Na to da pravi ogromnu razliku između polova i da tom rečenicom ponižava onaj drugi pol.*“, „*PATRIJARHALNOST.*“, „*Pomislím na to kako neko ko to kaže nema dovoljno razvijenu svest o jednakosti sposobnosti žena i muškaraca.*“, „*Na glupe stereotipe: za muškarce – ne plači, tuci se, budi glava porodice, a za žene – budi pristojna, rađaj decu!*“, „*Budi hrabar – budi emotivna. Mada i jedna i druga osobina mogu postojati (podjednako) kod oba pola.*“, „*Neću da budem ono što ti hoćeš, već kako se osećam u trenutku i zavisno od situacije i okolnosti.*“, „*Pa, oba pola imaju određene karakteristike, zavisi od slučaja.*“, „*Bilo da se kaže žensko ili muško, njemu se na taj način pruža podrška.*“

Izdvađa se i nekoliko posebnih situacija u kojima devojke pokazuju otpor patrijarhalnim obrascima: „*Da budem damica i nosim štiklice i suknjice. Ne volim to.*“, „*Da treba da se pravim da sam nešto, da treba da budem sa više muškaraca u isto vreme, da vodim „ludački“ život kako bih bila u centru pažnje.*“, „*Nosi haljinice, štiklice, kuvaj i – čuti.*“, odnosno predstavljaju očiglednu svest devojaka o diskriminaciji. Koliko su uspešne u tome ne znamo, ali znamo da je prepoznavanje prvi korak u nošenju sa teretom diskriminacije.

Sledeći sličnu matricu, stižemo do zaključka da je društveno gledano pozicija muškarca/mladića poželjnija budući da su po listi koju su načinili ispitanici/ispitanice retke oblasti života u kojima nije dobro biti muškarac.

Zašto je dobro biti muškarac?

Manje su šanse da te siluju.

Možeš da vršiš malu nuždu gde 'oćeš.

Nema menstruacije!

Zato što ne radiš kućne poslove.

Glava porodice, uvek su oni junaci i heroji (a ne žene).

Veće slobode u većini slučajeva.

Ne moraš da se depiliraš.

Zato što su muškarci povlašćeniji u našem društvu.

Manje strožiji kriterijumi prilikom zapošljavanja.

Više mogućnosti.

Zato što je njima kao „jačem polu“ dopušteno više stvari, više im se toleriše.

Ne moraš da vodiš trudnoću i da se porađaš.

Manje su šanse da te zlostavljaju.

Zato što imaš glavnu reč.

Nemaš probleme koje imaju žene.

Zbog veće slobode u ponašanju.

Mnogo manje briga o izgledu, ozbiljnije ih shvataju pri traženju posla, mogu sami na put oko sveta.

Zato što idu u vojsku.

Ne rađaju decu.

Zato što će ti mnoga vrata biti otvorenija, jer prema ženama još uvek postoje predrasude. Takođe u mladosti imaju više slobode.

Muškarci lakše dolaze do cilja.

Prema muškarcima je manja diskriminacija u društvu.

Trenutno je lakše prolaziti kroz život kao muškarac, zbog takvog kriterijuma koji je postavljen u našem društvu.

Zato što imaš neke povlastice koje žene nemaju.

Imaju manje problema koje svakodnevno muče žene.

Muškarci se lakše i brže snalaze u neočekivanim i teškim situacijama.

Manje diskriminacije na svim poljima, manje predrasuda i osuda.

Ne mora da se šminka.

Imaš stav, čvrst, fizički su jači.

Zato što su ženama potrebni muškarci.

Shvataju ga ozbiljnije, lakše se izbori za poziciju.

Lakša mogućnost za napredovanje u poslu.

Jedino zbog bezbednosti.

Uglavnom muškarci imaju kontrolu.

U našoj zemlji su muškarci mnogo cenjeniji nego žene, ponašamo se kao nacija iz XV veka.

Na Balkanu to znači da si „glavni u porodici“ i da radiš „šta ti se ćefne“.

Bolje je po svemu!

Zato što muškarci ne mogu da budu iskorišćeni od strane žena.

Zato što niko neće sumnjati u tvoje sposobnosti.

Sport, žene, zato što muškarac može da nastavi lozu, ima lakši život i više mogućnosti za provođenje kvalitetnog vremena.

Sa druge strane, postoje opet veoma retki glasovi koje govore u prilog činjenici da postoji značajna svest o nejednakosti u društvenom položaju žena i muškaraca: „*Položaj žena nije u potpunosti ravnopravan sa muškarcima.*“, „*Na našim prostorima velika je razlika u tome kako će sredina okarakterisati isto ponašanje kod žena i muškaraca.*“, pa čak ima glasova kojima se osporava 'neprikosnovena' uloga muškaraca kao onih koji hrane i brinu se o porodici, što može takođe da bude i vesnik promena koje polako razaraju dihotomiju muškarci/javna sfera, žena/privatna sfera: „*Muškarci rade samo na izdržavanju porodice, obično, a ništa ne rade u kući, zato sve spada na žene. A u poslednje vreme ni porodicu ne mogu da izdržavaju kako treba. Žene – i kuća i posao i deca i sve!*“

Istovremeno, osobine muškosti koje najveći broj ispitanika i ispitanica navode jeste – hrabrost.

Najveći uticaj na to kakvi će biti kao muškarci odnosno žene ima – porodica (73%), a najmanji škola (2%). Uticaj medija je veći od uticaja škole i iznosi - 9,4%.

Među uzorima, mladima su najveći oni iz porodice, odnosno devojkama su to najčešće majke (tek ponekim sinovima su majke, a devojkama su očevi češći uzori, nego što je to slučaj sa sinovima i majkama.)

Drugu kategoriju čine oni koji nemaju uzore.

Češće su uzori devojkama i mladićima njihovi vršnjaci („*Moja drugarica Jelena, koja živi život bez predrasuda*“, „*Drugar koji je najstabilnija ličnost koju znam*“, itd.) nego što je to slučaj sa njihovim profesorima (tek retki su: direktor OŠ „Nada Purić“, profesorka Magdalena, profesorka fizičkog vaspitanja, profesor, profesorka anatomije, profesorka sa Fakulteta, kao i Mira pedagog).

U poslednju, treću kategoriju spadaju poznati ljudi i među njima se ističu sportisti (ali ne i sportistkinje): Novak Đoković, Sale Đorđević, Alesandro del Piero, Usein Bolt; zatim političari poput Zorana Đinđića, Tome Nikolića, prof. dr Slavice Đukić Dejanović, Čede Jovanovića, Rasima Ljajića, Baraka Obame; muzičara: Boba Marlia, Marka Šelića, Seal, Immortal Technique, Jeru the Damaja, Ivana Vukovića a.k.a. Magellano; uspešni poslovni muškarci i žene iz okruženja, kao i Bil Gejts; glumci: Čak Noris, ali i Zoran Radmilović, Dragan Nikolić; od istorijskih ličnosti se pominje Če Gevara i Fidel Kastro.

Devojke osim u majkama, pronalaze uzore među uspešnim ženama koje vode kompanije i sl. poput Milke Forcan, odnosno navode žene poput novinarki Brankice Stanković, Mire Adanje Polak, Tamare Skrozze, Olje Bečković, ali i manekenke Andrijanu Limu i miss Srbije – Jelenu Marković.

Neki mladići i devojke izdvajaju i aktiviste i aktivistkinje kao svoje uzore: dok su nekim mladićima to Stiv Irvin i Bear Grylls, članovi organizacije Srpskih Dveri i patrijarh Irinej, to su devojka – Žene u crnom i aktivistkinja za prava žena – Nada Dabić.

Rodne uloge

Kada je u pitanju porodični život, mladi ljudi su mišljenja da žene i muškarci treba da dele kućne poslove (97%), a što se tiče rada i izdržavanja porodice, mladi uglavnom smatraju da to treba da čine oba roditelja (ili supružnika kako to neki od njih navode). U tom smislu se Valjevo izdvaja kao sredina u kojoj su mladi u najvećem procentu birali odgovor da bi to trebalo da čini isključivo – otac (iako se takav odgovor pojavljivao i u drugim gradovima, ovde je upadljivo veća razlika nego što je to slučaj sa mladima u Zrenjaninu, Kragujevcu i Somboru).

U pogledu uloge majke, 64% mladih je mišljenja da dete ne mora isključivo da pripadne majci posle razvoda braka, dok oko polovine njih smatra da se ličnost žene najbolje ostvaruje kroz ulogu majke.

A kako je sa ćerkama? Očigledno je da prevladava stav da ćerke ne treba da budu podržane u nečemu što je - 'nemoralno' a da pri tom (pomalo arhaičnom izrazu, izbegavajući reč seksualnost) mladi ljudi misle zapravo na – seksualni život. Po tome, seksualnost ćerki predstavlja gotovo tabu temu, odnosno, mogli bismo zaključiti da postoji tendencija da se očuva tradicionalno stanovište po kome ćerke nevine ulaze brak. Jasno je da to sa današnjim generacijama mladih devojaka nije slučaj, ali ta tendencija postoji i očigledno je duboko pohranjena u svest i mladića i devojaka čim su i oni prenosioци tih stavova. Moguće je da su upravo žene, odnosno majke nositeljke te patrijarhalne poruke, budući da su one među najuticajnijim uzorima, uključujući i vaspitanje kao najsnažniji faktor kojom se oblikuje ženskost/muškost. Ali to nije jedino mesto na kojoj današnje ćerke ne bi bile podržane – treba navesti da su to i nezdravi stilovi života, kao i neobrazovanost, ali i *stupanje u brak pravoslavne devojke sa onim islamske veroispovesti, nenormalni brak, seksualna opredeljenost, izbor bračnog partnera, da ne želi decu, za nešto što važi za 'muško', da profesionalno služi vojni rok, vozi kamion, taxi, autobus, pirsing i tetovaža*. Iz poslednjih nekoliko razloga je jasno da su neke ćerke diskriminisane, odnosno da je osnovna diskriminacija za devojčice i devojke koje su lezbejke, nemaju ili ne žele decu (iz različitih razloga), koje imaju vezu sa partnerom druge veroispovesti ili se pak opredeljuju za tradicionalno „muška“ zanimanja i dr. najsnažnija upravo u porodici. S obzirom da ona uglavnom deo i socijalizacijskog konteksta evidentno je da je nekim ćerkama život znatno otežan usled opterećenja diskriminacijskim mehanizmima. Ovde se može naslutiti i marginalizacija, kao jedna od formi diskriminacije koja se posebno odnosi na žensku decu koja dolaze iz socijalno ranjivih grupa.

Izuzetno su retki odgovori u kojima pre svega, devojke iznose pozitivan stav u vezi svoje socijalizacije sa roditeljima, odnosno porodicom, i da su podržane („*Mene bi moji podržali u svemu*“, „*Podržali bi me da ne budem sa dečkom koji me tuče*“, „*U svemu treba da bude podržana*“ ili „*Da je ne podrže u onome što je možda za njih (roditelje) bilo loše, ali da ćerku podrže da nađe neki drugi način.*“)

Ali koliko mladih prepoznaje dvostruke standarde koji postoje za žene odnosno muškarce, odnosno diskriminaciju i u kojim sferama života?

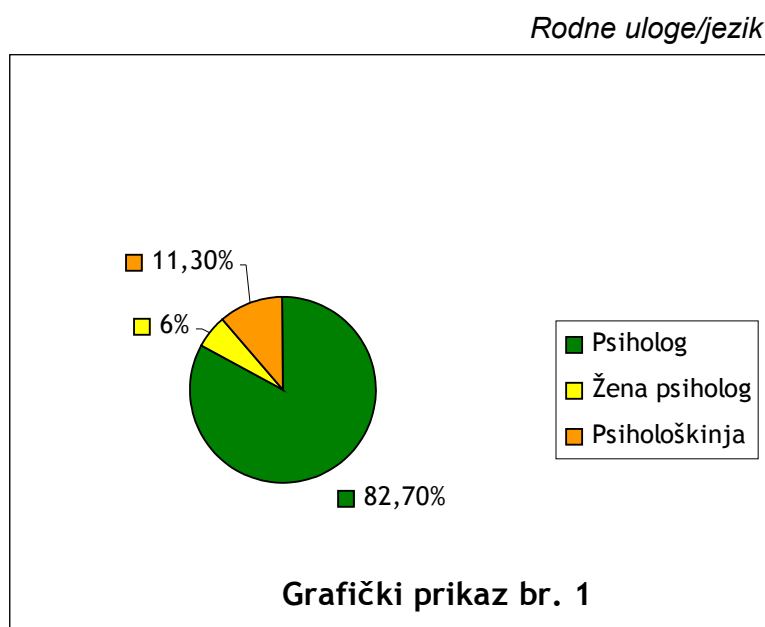
Od ukupnog uzorka to je 52% i to uglavnom na štetu žena, a što se tiče primera kojim su to potkrepili, izdvaja se pre svega onaj koji je vezan za njihov uzrast (iako ova diskriminacija nije ograničena uzrastom žena, ali jeste povezana sa činjenicom da su je devojke najverovatnije iskusile čim je i navode kao primer) a to je da postoji razlika u tretiranju devojaka odnosno mladića u vezi sa brojem partnera koje su imali. Ako devojka ima više mladića sa kojima je bila u vezi (pa čak i ako razgovara na ulici sa više njih, ili se napije navele su dve devojke) ona je *kurva*, on je *frajer*, *faca*. Osim toga, primetna je i sfera rada kao polje za različite vrste diskriminacija i to u pogledu: zarade za isti posao, sposobnosti, pozicije, napredovanje, dobijanje posla, dobijanja boljeg posla, odnosno otkaza. Jedna devojka smatra diskriminatornom praksom prema muškarcima u sferi rada, to što muškarci moraju imati duži radni staž da bi otišli u penziju od žena. Određen broj mladih veruje da žene nisu sposobne za obavljanje nekih fizičkih poslova, odnosno da treba da budu izuzete iz istih. Očigledno je da je su ovu vrstu (radne) nejednakosti devojke i mladići navodili, jer su (najverovatnije) svedokinje i svedoci diskriminacije

na koju nailaze njihove majke ili druge odrasle žene u okruženju (neke zasigurno i iz ličnog iskustva) i da je taj utisak snažan sudeći po broju odgovora koji iz ove oblasti, pored ličnih veza – dominira. Kao primeri se navode činjenice da je *predsednik države uvek muškarac*, da je bezrazložno rasprostranjen stav da su žene *loši vozači*, da je izrazito otežana mogućnost *nalaženja posla za žene u tehničkim strukama*, da se favorizuje *muški sport*.

Privatna sfera je uglavnom namenjena ženama, uključujući kućne poslove i brigu o deci, što je takođe jedan od čestih primera koji se navodio. Da je *diskriminacija veća u stavovima, nego u standardima*.

Tretiranje lepote kao nečeg što pripada uglavnom ženama se – menja, ali neravnomerno. Naime, dok u Kragujevcu, Somboru i Zrenjaninu najviše trećina mladih smatra da je takmičenje za Miss važno, jer veliča žensku lepotu, u Valjevu većina ispitanih misli (još uvek) na taj način.

Kada govorimo o jeziku kao ogledalu društvene realnosti, zapažamo zanimljive rezultate u pogledu odgovora koje su devojke i mladići dali u vezi sa profesijom psihologa, a kada je u pitanju žena. Tek malo iznad deset procenata (tačnije 11.3%) bi upotrebila reč *psihološkinja* (pogledati Grafički prikaz broj 1).

Upotreba rodno senzitivnog jezika je izuzetno važna, jer je indikator dosegnute rodne ravnopravnosti u društvu.⁷

Iako gotovo svaka škola ima svog školskog psihologa/psihološkinju, te da mladići i devojke imaju lično iskustvo sa tom činjenicom, a da je realnost takva da ovu profesiju u okviru obrazovnog sistema mahom obavljaju žene - nisu doprineli da ova statistika ne bude tako porazna.

Rodni stereotipi

Kao što je već napred pomenuto, sfera rada je mesto koje su mladići i devojke često navode kao primere diskriminacije. Iako postoji svest o istoj primećujemo da je ona *opšta*, jer većina mladih na pitanje koji su poslovi najbolji za muškarce, odnosno žene, odgovaraju - rodno stereotipno, ali sa blagom tendencijom promene tradicionalnog socijalizacijskog obrasca („*Za muškarce su fizički poslovi, a za žene malo lakši poslovi, mada se u današnje vreme sve menja, pa i takvo razmišljanje i odnosi.*“ Ili „ *Svi imamo pravo da radimo šta želimo, tako da žena može da bude pilot, a muškarac – kuvar.*“, zatim „ *Teški fizički poslovi su muški, a svi ostali mogu biti podjednako zastupljeni i kod muškaraca i žena, mada je npr. briga o deci i domaćinstvu ženski posao.*“, itd.) Šta to tačno znači? To znači da je za većinu najbolji posao za žene onaj koji je

⁷Pogledati više u *Uputstvu za nediskriminativni govor i ponašanje*: <http://www.ombudsman.rs/>

„blagi, kancelarijski“, „nešto što ima veze sa komunikacijom i emocijama sa ljudima“, „lakši, kućni poslovi“, odnosno za muškarce „fizikalisanje“, „da bude poslovan čovek, inženjer“, zatim „za muškarce je najbolji sport“, ali i „vojnici, advokat, lider, političar, bankar“.

Zapaža se naime, jedna izražena tendencija.

Ne tako mali broj i mladića i devojaka insistira na tome da žene nikako ne mogu i ne smeju obavljati teške, fizičke poslove (osim jedne devojke koja se ‚zalagala‘ da žene budu ravnopravne i u ovoj vrsti posla kao i u svakom drugom). Kao primer se navodi posao rudara, ali i neki drugi. Očigledno je potrebno uložiti napor u dekonstruisanje ovog rodnog stereotipa. Pomalo je neverovatno da mladi nisu svesni koliko je domaćički posao (a koga još uvek uglavnom obavljaju žene) zapravo – fizički težak i zahtevan, a da niko ne insistira da se žene, recimo, izuzmu od bavljenja istog.

Drugo, nekoliko mladih ljudi je navelo da je (ili treba da bude, a za neke i glavna) profesija za žene – da bude MAJKA. Iako su ovi glasovi gotovo nečujni u moru drugih i različitih ostaje nam da razmišljamo kako da se ova vrsta vrsta stereotipa, veoma tradicionalnog – uspešno dekonstruiše.

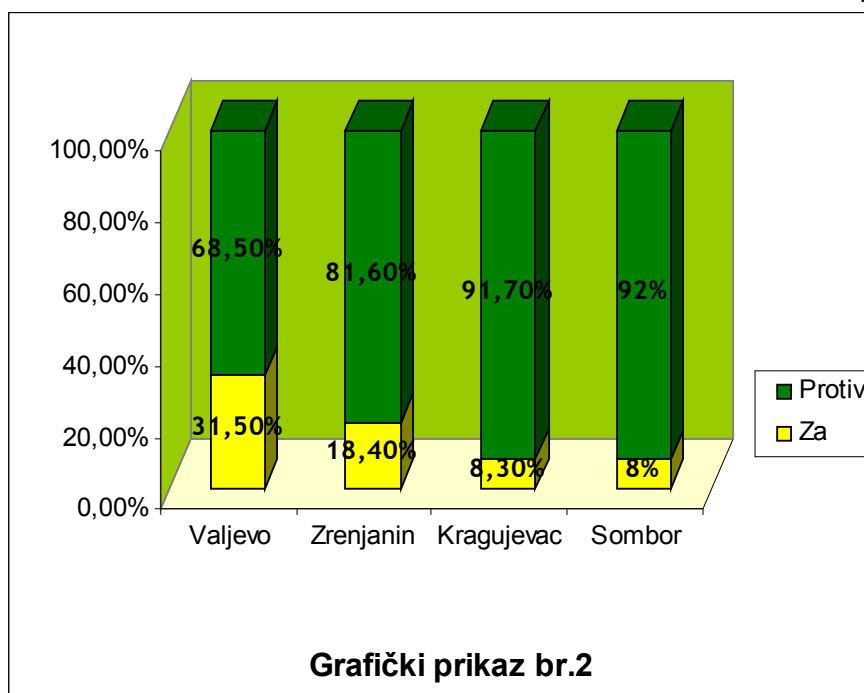
Da su svi poslovi za sve – i žene i muškarce, ali i da postoji svest o tome kako postoji i nejednakost u mogućnostima misli oko četvrtine ispitanika/ispitanica („Svi su poslovi za sve, podela nije potrebna, živimo u 21. veku, svako ima pravo na izbor“).

Iako je retko koji mladić ili devojka izabrao/izabrala da navede posao političara kao izazovnog za žene, dotle je mišljenje o tome da žene koje se bave politikom nisu ženstvene odbilo 91% njih.

I dok je taj podatak ohrabrujuć, na polju ličnih odnosa dolazimo do informacija koje su zabrinjavajuće i predstavljaju možda, čak i najteži deo Osnovne studije u oblasti rodne ravnopravnosti.

Naime, oko 10% mladih smatra da kada devojke nose kratke suknje, one time izazivaju silovanje. Gotovo sto procenata ovih odgovora su dali mladići. A drugi važan podatak koji nam govori o velikoj rasprostranjenosti rodno baziranog nasilja, a u ovom slučaju seksualnog - je i podatak da između 8% i 31% mladića i devojaka (u zavisnosti od toga koji grad je u pitanju) slaže sa tvrdnjom da kada devojka kaže NE, misli – DA. (Pogledati Grafički prikaz br. 2). Mladići u Valjevu su grupa koja je unutar ispitivanog uzorka ona na koju treba posebno obratiti pažnju kada je u pitanju rodno zasnovano nasilje, odnosno devojke u Valjevu su one koje treba posebno osnaživati kada je u pitanju odgovor na isto.

Rodni stereotipi

U razmatranju unapređenja rodne ravnopravnosti u društvu, mladići i devojke navode čitav niz problema koje treba rešiti, ali prednjače tri oblasti: rad, nasilje prema ženama i odlučivanje. Oni predlažu da se menja „*Tradicija koju bih definisala kao „žena sa keceljom, muškarac u odelu“*“, odnosno da je „*Potrebno je ukidanje predrasuda i stereotipa, da bi se išta promenilo po pitanju položaja žena“*, zatim „*Da se promene mišljenja i delovanja pojedinaca“* i sl. Ima i glasova koje 'strepe' od promena u rodnom odnosima društva na različitim nivoima: „*Da sada ne nagnu sve žene da se domognu vlasti ili nekog položaja – mora neko da bude i ostane žensko.*“, ili „*Promena svesti da, a ne veštačka pozitivna diskriminacija, jer se tako diskriminiše neko suprotnog pola,*“ i sl. i oni uglavnom dolaze od mladih ispitivanih muškaraca.

Generalno gledano, i devojke i mladići gledaju u promene rodni obrazaca, iako ponekada i sa poteškoćama ali i strahom. No, opšte uzev, imaju poverenja u šire i intezivnije uključivanje žena u društveni angažman, a kojim bi se unapredila rodna ravnopravnost u društvu.

LGBT ravnopravnost

Diskriminacija LGBT osoba u našem društvu je široko rasprostranjena, iako ne uvek dovoljno prepoznata. Zato smo se opredelili za dva nivoa strukturisanja stavova mladića i devojaka u ovoj studiji, a koji se odnose na nivoe individualne, odnosno strukturne diskriminacije, odnosno (mogućeg) učešća mladih ljudi u njima.

Kao prvo, zanimalo nas je koliko uopšte mladih ljudi lično poznaje neku LGBT osobu, odnosno osobe u svom okruženju. Dva su osnovna razloga za to: zna se da oko 10% populacije stanovništva čine ljudi ne- heteroseksualne orijentacije, ali poznata je i činjenica da u homofobičnom⁸ okruženju LGBT osobe nisu 'out'⁹ (nisu javno odnosno u svom okruženju razotkrile svoju seksualnu orijentaciju).

Iz Grafičkog prikaza br. 3 se vide ti podaci, ali i značajne razlike i sličnosti među mladima u pojedinim gradovima. Iza ovih podataka se nalaze i stavovi mladih od kojih su neki i tamne tačke ove studije.

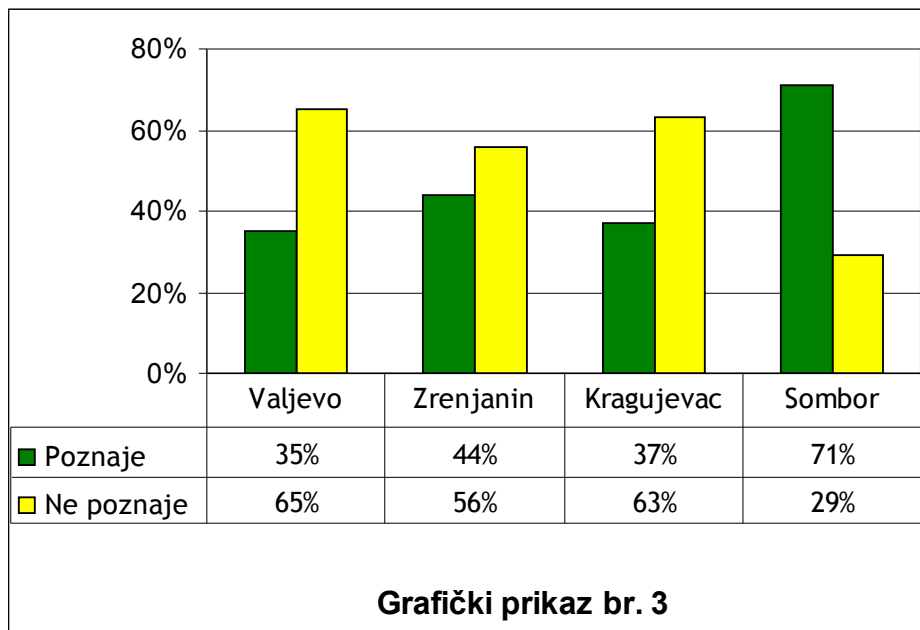
86% mladih ne bi izbegavalo LGBT osobe u svom okruženju, a ukoliko bi to bili/e LGBT prijatelji/prijateljice malo više od polovine (55%) njih bi im pružilo podršku, što govori o ne tako izraženoj socijalnoj distanci među mladima. Drugo, ovde vidimo i da je manje zastupljena otvorena diskriminacija (direktno izbegavanje je retko izbor u odnosu prema osobi koja je LGBT, odnosno oni koji ne žele da se druže ili imaju kontakt radije biraju da jednostavno ne učestvuju ili ih neupadljivo ne podržavaju) u odnosima, svakodnevnom životu. Na neki način je dobar podatak, ali istovremeno nam može dati lažni privid izostanka diskriminacije, pa čak i negiranja njenog postojanja, npr. u školskom okruženju i sl. Istovremeno, uočljiv je jedan trend u iskazivanju stava o LGBT ravnopravnosti – oni koji ne poznaju nijednu LGBT osobu u okruženju ili nemaju prijatelje ili prijateljice neheteroseksualne orijentacije su u visokom procentu baš oni koji su nositelji/nositeljke diskriminativnog obrasca mišljenja i ponašanja (primera radi jedna mlada osoba u Valjevu na pitanje da li bi podržala ili ne prijatelja/prijateljicu koji/a je LGBT, odgovara „da bi je ubio“!). U nekim gradovima je ona izraženija (Valjevo), a u nekim je niža (Sombor).

Ako se složimo da je individualna diskriminacija ključna u razumevanju problema različitosti, na ovom mestu možemo reći da je ona rasprostranjena, ali da i dalje postoji polovina mladih iz ove studije koji nisu ili bar najverovatnije nisu nosioci/nositeljke izrazito diskriminativnog obrasca ponašanja prema LGBT osobama u okruženju u kome žive. Taj podatak istovremeno zabrinjava, ali i nudi nadu u pogledu uspostavljanja ravnopravnosti.

⁸ Mržnja, strah i diskriminacija ljudi ne-heteroseksualne orijentacije.

⁹ *Coming out* (eng.) skraćena od sintagme *coming out of the closet*, označava otvoreno istupanje i afirmacija sopstvene (homo)seksualne orijentacije. Za više informacija pogledati: *Treći glas – coming out i lezbejke u Srbiji*, (Sunčica Vučaj), 2008., Beograd, Labris, organizacija za lezbejska ljudska prava.

Da li poznaješ LGBT osobu u svom okruženju?

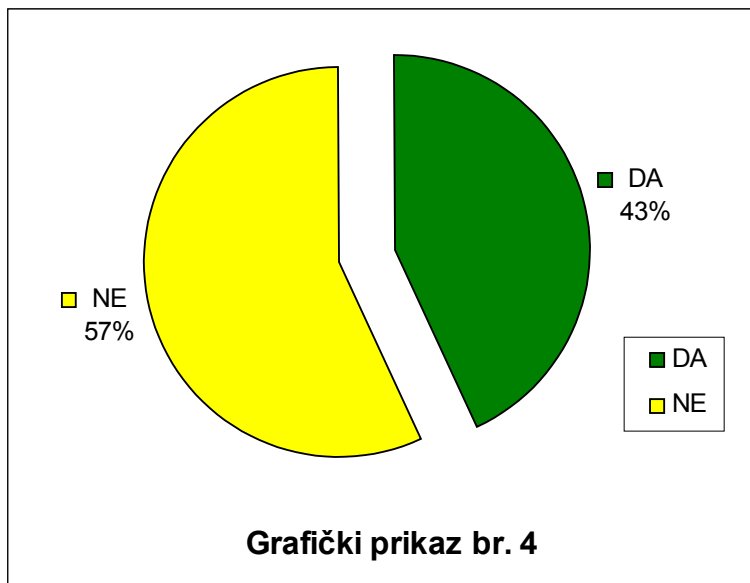

Prava DA, ALI...

Budući da je pretpostavljeno da je većina ispitivanih mladića i devojaka heteroseksualne orijentacije, to ostavlja prostora da je većina njih u poziciji da sprovodi/učestvuje u strukturnoj diskriminaciji u svom okruženju, samim tim što predstavljaju - većinu. Pod strukturnom diskriminacijom podrazumevamo ne samo diskriminaciju koja je po nameri negativna, već i neutralna i kao takva usmerena u ovom slučaju na manjinsku seksualnu manjinu.

Za početak nam je bilo važno da pitamo mlade ljude kakav je njihov lični stav u vezi sa najrasprostranjenijim stavom u našem društvu kada je u pitanju homoseksualnost, tačnije – da li to za njih bolest ili ne (Pogledati Grafički prikaz br. 4).

Homoseksualnost – bolest?

58% mladića i devojaka smatra da je homoseksualnost izbor i da se može menjati.

Gotovo trećina smatra da u našem društvu LGBT osobe ne treba da budu izjednačene u pravima sa heteroseksualnim osobama. Čak 64% je na stanovištu da je homoseksualnost

nenormalna pojava, zato što gejevi i lezbejke (navodno) ne mogu imati decu. Najmanje mladih u Somboru zastupa takav stav i značajno se razlikuje od ostalih mladih u ostalim gradovima.

LGBT i škola

Razlozi koje navode zbog čega su protiv stava da LGBT osobe rade u školi su: „Zato što deci daju loš primer.“, „Jer mogu da zloupotabljavaju decu.“, „Najviše vremena bi provodili u ubeđivanju dece da postanu LGBT.“, „Da ne bi deca učila od ludaka.“, „Jer bi mogli da utiču na kasnije opredeljenje dece“, „Loš uticaj na ostalu normalnu decu“, „Deca imaju predrasude o LGBT osobama, psihološki bi to loše uticalo na njih.“, „Ja ih mrzim i zato to mislim.“, „Da ne bi došlo do izvođenja dece na pogrešan put.“, „Ako sve više ljudi bude bilo LGBT, onda će biti manji natalitet, a nama to ne odgovara.“, „Mogu da siluju dečicu.“, „Zato što smatram da su te osobe bolesne i tim svojim ponašanjem daju loš primer omladini.“, „Zato što samim tim što uzimaju za normalno to što ih privlače osobe istog pola krše osnovne moralne i ljudske norme i ne mogu uticati na pravi način na decu.“, „Zato što smatram da su takve osobe bolesne i ne bih volela takvog nekog u blizini dece. I svojim izgledom kvare sliku, jer se ne zna više ko je koji pol.“, „Zato što to smatram bolešću, a samim tim bi to narušavalo „zdravo okruženje“ u kome bi trebalo da budu deca.“, „Jer će širiti loš autoritet“, itd. ali i stavovi poput: „U redu je da je homoseksualnost neobična pojava, možda se jedino ne bi trebalo dozvoliti da javno ispoljavaju „emocije“, ali zašto bi se zabranjivao rad takvim osobama ukoliko nemaju poremećaje ponašanja.“, „Ako se ne propagiraju, podjednako su dobri u svom poslu kao heteroseksualci.“, „OK je ako ne iskazuju svoje sklonosti, odnosno ako okolina ne zna za njihovu seksualnu orijentaciju“.

Iako neki od pomenutih stavova u značajnoj meri obeshrabruju napore ka uspostavljanju ravnopravnosti, kao što vidimo ima i onih koji predstavljaju dobre glasove kada je u pitanju borba protiv diskriminacije.

Naime, veoma visok procenat ispitivanih mladih tvrdi da je pitanje seksualne orijentacije privatna stvar i da niko nema prava da se meša u istu. Značajna većina mladih u svim gradovima ne smatra da bi kontakt dece sa LGBT osobama uticao na to da i ona postanu takođe LGBT, uključujući i stav da većina nema ništa protiv da isti/e predaju u školi (ovde je taj stav bio izražen negativan među mladima u Valjevu suprotno mladima u drugim gradovima), a neki razlozi koje su navodili (zašto nemaju ništa protiv) su: „Nekada mogu biti bolji vaspitači.“, „Svi su jednaki bez obzira na seksualnu orijentaciju“, „A što ne bi smeli? Nisu drugi ljudi.“, „Jer mislim da oni ne bi tu svoju stranu naglašavali. To ne bi uticalo na decu“, „Mislim da bi njihovo zapošljavanje u školi bilo veoma dobro, jer bi se deca upoznala sa razlikama između ljudi i prihvatila ih kao sasvim normalne stvari.“, „Nema razloga da ne rade sa decom, jer je to njihova privatna stvar, a to ne treba mešati sa poslom.“, „Zato što su LGBT osobe podjednako podesne za rad sa decom, kao i osobe koje to nisu“, „Zato što bi im se uskratilo pravo na rad (ukoliko ne bi mogli da rade)“, „Zato što bi se trebali tretirati u poslu u zavisnosti od toga koliko su stručni“, „I heteroseksualne osobe treba da se uzdržavaju u ispoljavanju seksualnosti u školi.“, „To je njihova lična stvar, dok god ne krše tuđa prava“, „Ne piše im na čelu seksualna orijentacija, mogu da obavljaju sve poslove.“, „Seksualna orijentacija ne utiče na kompetenciju.“, „LGBT ljudi mogu biti dobri prosvetni radnici isto kao i heteroseksualne osobe.“, „LGBT osobe su takođe ljudska bića koja imaju ista prava kao „normalni ljudi.“, „Smatram da ne utiču na umove navodeći ih na promenu seksualne orijentacije, jer se ljudi rađaju sa određenim orijentacijama.“, „Svako ko je stručan, treba da bude zaposlen.“, „Pedagog je pedagog bez obzira na seksualno opredeljenje.“, „Nečije seksualno opredeljenje ne može da promeni sve. Te osobe mogu imati dobru komunikaciju i posedovati izuzetna znanja.“, „Roditelji utiču na vaspitanje dece u većem procentu, a vaspitači ne utiču na seksualno opredeljenje dece.“, „Baš i treba da rade zbog svih predrasuda.“, „Zato što svi treba da budemo ravnopravni.“, „Deca treba da nauče da ih prihvate.“, „Činjenica da mi je profesor gej ili ne, ne treba da predstavlja nikakav problem.“, ali i stavovi poput: „U redu je da je homoseksualnost neobična pojava, možda se jedino ne bi trebalo dozvoliti da javno ispoljavaju „emocije“, ali zašto bi se zabranjivao rad takvim osobama ukoliko nemaju poremećaje ponašanja.“, „Ako se ne propagiraju, podjednako su dobri u svom poslu kao

heteroseksualci.“ „ OK je ako ne iskazuju svoje sklonosti, odnosno ako okolina ne zna za njihovu seksualnu orijentaciju“.

Istopolne zajednice

Polovina ispitanika/ispitanica u ovoj studiji smatra da LGBT osobe treba da imaju pravo na zasnivanje istopolne zajednice (*„Ljubav je važnija od svega. Amor vincit omnia.“*, *„Zato što je ovo „slobodna“ i „demokratska zemlja“, „Zato što i oni imaju prava na ljudska prava, a pravo svakog je da živi u zajednici“, „Bili bi manje ugnjetavani, ako bi bili zakonom zaštićeni“, „...u toj zajednici mogu doprineti društvu, kao i svaka druga zajednica.“*, *„Svako ima pravo na srećan porodični život“, „Svejedno bi takve osobe živele u zajednici i čemu onda uredbe koje bi to branile?“*, *„Ako to neko želi i to ima posebno značenje u njegovom životu, zašto da ne.“*, *„Zato što je to normalno i ispravno. Takav se rađaš i ne bi smeo biti diskriminisan zbog toga. To bi bilo kao kada osobe sa riđom kosom ne bi smele da se udaju/žene, npr.“*, *„Da, jer treba da imaju jednaka prava i to je njihov slobodan izbor. Takođe mislim da bi im trebalo biti dozvoljeno usvajanje dece, jer mogu biti jednako dobri roditelji kao i odgojiti decu jednako dobro kao i ljudi u raznopolnim zajednicama“, „Zato što su i oni normalni ljudi“, „Ako žele, neka ih. Samo bez gužve oko toga.“*, itd.

63% smatra da ne postoje ograničenja između LGBT identiteta i religije, odnosno da LGBT osobe mogu biti vernici ili ne vezano od pitanja seksualne orijentacije, a nešto manji procenat, mada i dalje visok (55%) nema ništa protiv da vidi lezbejke i gejeve na javnim mestima. Ohrabrujuć podatak, ukoliko se setimo iskustava sa dva neuspele održane Parade Ponosa u glavnom gradu tokom protekle dekade.

Tu se ogleda ravnopravnost

Na planu društvenog angažmana, podaci su malo svedeniji i blaži u pogledu odlučnosti mladih da podrže LGBT aktivizam (Pogledati Grafički prikaz br. 5). Bez obzira na skromne brojke, smatramo to hrabrim koracima ka uspostavljanju bazičnog vrednosnog sistema ravnopravnosti u našem društvu. Bilo bi važno i reći da je bez obzira na visoku stopu i intezitet iskazane diskriminacije, ohrabrujuća činjenica da gotovo svi mladi ljudi - imaju stav. Pretpostavljamo da su debate u javnoj sferi (posebno u protekloj godini) obezbedile „materijal“ za zauzimanje stava o ovoj temi. 68% mladih smatra da je LGBT pitanje važno društveno pitanje, no oko 40% prihvata društvo u kome je homoseksualnost normalna stvar. Postoji, dakle, 'medjuprostor' u kome je potrebno raditi na prevazilaženju razlika, otklanjanju straha – učenju tolerancije.

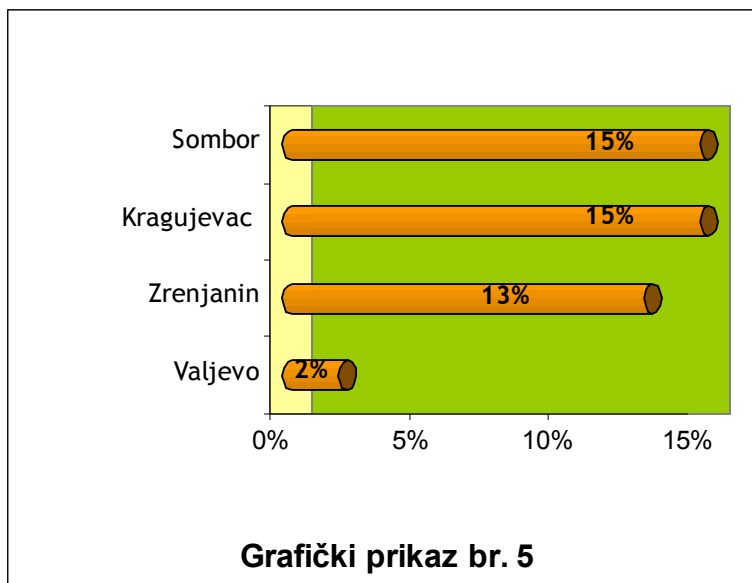
Kako je rad na ovoj studiji uključivao razgovor sa mladim ljudima koji su se opredelili za društveni aktivizam, navešćemo neka njihova razmišljanja o tome zašto bi heteroseksualni ljudi trebalo da podrže LGBT aktivizam: *„Zato što je podrška važna“, „Kada imaš svoje ja, poštuješ tudje ti.“*, *„Zato što su većina, pa tim utiču više.“*, *„ Zato što smo svi mi slični na neki način i i treba da podržavamo LGBT osobe da zadobiju jednaka prava.“*, *„ Zato što čovek postaje bolja osoba prihvatanjem činjenice da se drugi ljudi razlikuju od njega.“*, *„ Do konkretnih rezultata mogu doći samo ako imaju podršku i izvan svoje zajednice.“*, *„ Da bi se smanjila diskriminacija i LGBT osobe dobile veću podršku.“*, *„ Zato što većina treba da se bori za prava manjine.“*, *„ Tu se ogleda ravnopravnost.“*, *„ Zato što je homoseksualnost tabu tema u Srbiji i dok ne krenemo da pričamo o tome, neće ni postati normalna pojava, kao što zapravo jeste.“*

Iako je svest o predrasudama prema LGBT populaciji prilično visoka (čak 84% je svesno ove činjenice) samo polovina njih smatra da je u našoj zajednici potrebno izvoditi više programa/aktivnosti u cilju poboljšanja položaja LGBT ljudi.

Oko 40% mladih generalno prihvata društvo u kome je homoseksualnost normalna stvar. Iako je to uopšten stav, on svakako predstavlja svetlu tačku kada govorimo o obimu tolerancije mladih.

Od mišljenja drugih mladih ljudi, opet možemo učiti o različitim mehanizmima kojim se diskriminacija održava: „Zato što bi to značilo direktno podržavanje propasti našeg društva.“, „Većina ne podržava LGBT, jer se njihovi stavovi kose sa zdravim razumom heteroseksualaca.“ „Šta ja imam od toga!“, „ Zbog istog razloga što se neko ko ne voli isto što i ja ne zalaže samnom za to za šta se ja zalažem.“, „Kod nas i nema toliko LGBT osoba, a ako bi se potencirao njihov aktivizam, to ne bi bilo prihvaćeno.“, „ Zato što je Bog stvorio žene i muškarce i da je hteo da razvije homoseksualnost, samo bi jedan pol postojao na Zemlji!“ „Zato što su bolesni.“, „Nije to isto kao sa drugim ljudima (sa fizičkim, mentalnim oštećenjem), jer njihova borba za ravnopravnost u pravima i sl. bih podržala, jer nisu hteli da ostanu nepokretni i sl. dok su LGBT ljudi takvi, jer su tako izabrali!“ „Svako ima svoju opredeljenost!“ „Mogu, ali ne treba (da podrže).“, „Zbog teškoće razumevanja jedni drugih.“

Koliko mladih ljudi bi podržalo LGBT aktivizam?

U populaciji mladića i devojaka postoji u pogledu određenih stavova izražena homofobija, ali ona nije jednoznačna i konstantna. Primećujemo da mladi koji biraju npr. da homoseksualnost okarakterišu kao bolest na početku ispitivanja, negde na sredini se zalažu za uživanje ljudskih prava kao što su pravo na rad ili porodicu i manje ili više izričito su protiv diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije. Drugim rečima, možemo reći da populacija ispitivanih mladih ljudi nema izraženu socijalnu distancu prema LGBT osobama (imaju je pojedinci) i da homofobija očigledno više opstaje zahvaljujući neznanju, a manje mržnji prema Drugom, drugačijem.

Postoji i blaga razlika po polu: devojke su manje homofobične nego mladići. Transfobija je izraženija nego homofobija.

Sasvim ugrubo bismo mogli reći da trećina ispitivanih mladih ljudi ima osnovni kapacitet za nediskriminativno ponašanje i kako se oni već bave društvenim aktivizmom, možemo smatrati da postoje mladi ljudi koji mogu biti snažni nosioci socijalne promene u oblasti rodne i LGBT ravnopravnosti u našem društvu.

Potrebno je pratiti taj trend i ubuduće svakako – kontinuirano ulagati u njega.

Umesto zaključka

ILI:

KAKO SE UČI RAVNOPRAVNOST?

Diskriminacija predstavlja ozbiljnu društvenu manifestaciju predrasuda i stereotipa u odnosu na različitosti: u odnosu na pol/rod, seksualnu orijentaciju i druge karakteristike. To nam istovremeno govori o nužnosti uspostavljanja mehanizama za poštovanje različitih i drugih, putem učenja nenasilja i zaštite ljudskih prava.

Devojke i mladići mogu i treba da budu deo rešenja u izgradnji društva koje se bori protiv različitih oblika diskriminacije, nasilja i nejednakosti.

Neki od mogućih koraka koji bi unapredili rodnu i LGBT ravnopravnost u populaciji mladih u Republici Srbiji su:

- Kontinuirano poučavanje mladića i devojaka da razmišljaju o vezama i interpretiraju ih u okvirima ljudskih prava, rodne ravnopravnosti, odnosa moći i nasilja;
- Temeljno edukovanje mladih ljudi o tome kako da prepoznaju, ali i reaguju na seksizam i posebno na seksualno nasilje i opreme se rešenjima da se protiv istog bore;
- Dosledno poučavati mlade da koriste nediskriminativan govor, a posebno onaj koji se odnosi na žene i manjine;
- Bilo bi važno, osim što je osigurano u okvirima zakona, da institucije kao što su obrazovne, rade i izrađuju politike, ali protokole i u saradnji sa mladim ljudima, a čiji će cilj biti definisanje načina postupanja u situacijama rodno baziranog nasilja, odnosno nasilja inspirisanog mržnjom;
- Uključivanje mladića i devojaka u promišljanje, planiranje i sprovođenje programa za emancipaciju žena i devojaka, odnosno muškaraca/mladića;
- Dekonstrukcija rodnih patrijarhalnih stereotipa koji bi bili sastavni deo politika, programa, aktivnosti Kancelarija za mlade, odnosno omladinskih organizacija;
- Umežavanje i saradnja Kancelarija za mlade sa ženskim nevladinim organizacijama, i lokalnim telima i mehanizmima za doseganje rodne ravnopravnosti i sl.

Dodaci

Upitnik broj 1 – Rodna ravnopravnost

IME I PREZIME _____
GODIŠTE _____
POL Ž M _____
GRAD/MESTO _____

Poštovana/Poštovani,

Pred tobom se nalazi upitnik koji je deo šireg ispitivanja u okviru projekta *Doprinos mladih antidiskriminacionoj politici*. Potrebno je da odgovoriš na svako pitanje, kako bi podaci koje dobijemo oslikavali realno stanje. U tom smislu ti se unapred zahvaljujemo na aktivnom učešću i važnom doprinosu izvođenju projekta!

1. Smatram da žene i muškarci treba da dele kućne poslove.

- a) DA
- b) NE

2. Posle razvoda, deca treba da pripadnu majci.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

3. Šta misliš, ko treba da radi i izdržava porodicu? _____.

4. U čemu roditelji ne bi podržali svoju ćerku?

_____.

5. Kada devojka kaže NE, ona misli DA.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

6. Muškarci koji plaču verovatno nisu bili u vojsci.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

7. Žene koje se bave politikom nisu ženstvene.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

8. Izbor za MISS je važno takmičenje jer veliča žensku lepotu.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

9. Sve više žena učestvuje u političkom životu društva. Kakvo je tvoje mišljenje? Da li aktivnim učešćem žene doprinose boljem razvoju društva? (zaokruži JEDAN ODGOVOR):

- a) Mnogo doprinose
- b) Osrednje
- c) Malo
- d) Nimalo
- e) Ne znam da li doprinose

10. Zašto je, po tvom mišljenju, dobro biti muškarac?

_____.

11. Kada devojke nose kratke suknje ili haljine, one time izazivaju silovanje.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

12. Žena se kao ličnost najbolje ostvaruje kroz ulogu majke.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

13. U našem društvu postoje dvostruki standardi: jedni važe za žene, a drugi za muškarce.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

Ako se slažeš, navedi neki primer:

_____.

14. Kada ti neko kaže: „Budi muško!“, odnosno: „Budi žensko!“, na šta ti prvo pomisliš?

_____.

15. Žena se obrazovala i završila fakultet za psihologiju. Ona je (zaokruži JEDAN ODGOVOR):

- a) psiholog
- b) žena psiholog
- c) psihološkinja

16. Žene su slabiji pol.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

Šta su, po tvom mišljenju, neke osnovne odlike muškosti?

_____.

17. Šta su, po tvom mišljenju najbolji poslovi za žene, a šta za muškarce?

_____.

18. Ko, po tvom mišljenju, najviše utiče na to kakvi ćemo biti kao muškarci/žene? (zaokruži JEDAN ODGOVOR):

- a) mediji
- b) vaspitanje roditelja (porodica)
- c) škola
- d) drugo (navedi tačno šta) _____

19. Ko je trenutno tvoj uzor? (to može biti osoba iz porodice, javnog života, škole, tvog okruženja...) _____.

20. U mnogim oblastima društvenog života žene imaju manje ostvarenih prava nego muškarci. Neke teorije i pokreti pretpostavljaju da je onda važno da društvo i pojedinci podržavaju žene i da se samoorganizuju za borbu za ženska prava.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

21. U našoj zemlji je prošle godine usvojen Zakon o rodnoj ravnopravnosti. Šta je po tvom mišljenju najvažnije da se menja/promeni u pogledu unapređenja položaja žena?

_____.

22. U našoj zajednici je potrebno izvoditi više programa/aktivnosti namenjenih osnaživanju devojaka/žena.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

Upitnik broj 2 – LGBT ravnopravnost

IME I PREZIME _____
GODIŠTE _____
POL Ž M _____
GRAD/MESTO _____

Poštovana/Poštovani,

Pred tobom se nalazi upitnik koji je deo šireg ispitivanja u okviru projekta *Doprinos mladih antidiskriminacionoj politici*¹. Potrebno je da odgovoriš na svako pitanje, kako bi podaci koje dobijemo oslikavali realno stanje. U tom smislu ti se unapred zahvaljujemo na aktivnom učešću i važnom doprinosu izvođenju projekta!

1. Homoseksualnost je bolest.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

2. Homoseksualnost je izbor i zato se može promeniti.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

3. Seksualna orijentacija je isključivo privatna stvar jedne osobe i niko, pa ni država, ne treba da se angažuje po tom pitanju.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

4. Smatra se da je od ukupnog stanovništva oko 10% osoba LGBT¹. Da li ti lično poznaješ neku LGBT osobu u svom okruženju?

- a) DA
- b) NE

5. U našem društvu LGBT osobe ne treba da budu izjednačene u pravima sa heteroseksualnim osobama.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

6. Homoseksualnost je neprirodna pojava, između ostalog, jer homoseksualci ne mogu imati decu.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

7. LGBT osobe ne bi smele da budu zaposlene u školi i rade sa decom.

- a) SLAŽEM SE

¹LGBT je akronim koji znači: lezbejka, gej, biseksualna i transeksualna osoba.

b) NE SLAŽEM SE

Zbog čega?

8. Ako su deca izložena kontaktu sa gejevima i lezbejkama, ona će najverovatnije postati gejevi/lezbejke.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

9. Da li LGBT osobe u našem društvu treba da imaju pravo na zakonom regulisanu istopolnu zajednicu?

- a) DA
- b) NE

Zašto?

10. LGBT osobe ne idu u crkvu i ne mogu biti vernici.

- a) DA
- b) NE

11. Ne želim da gledam lezbejke i gejeve na javnim mestima.

- a) DA
- b) NE

12. Kada bih za nekog poznanika/poznanicu saznao/saznala da je lezbejka ili gej, ja bih tu osobu izbegavao/izbegavala.

- a) NE, ne bih
- b) DA, bih

13. Da znam da je neko od mojih prijatelja lezbejka ili gej potpuno bih je/ga podržao/la.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

14. LGBT osobe su preterano sklone seksu i samim tim veoma izložene raznim bolestima.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

15. Ja bih želela/želeo da živim u društvu u kome je homoseksualnost normalna stvar.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

16. Pitanje ravnopravnosti LGBT ljudi je važno društveno pitanje.

- a) SLAŽEM SE

b) NE SLAŽEM SE

17. Ako bi ti se u okviru društvenog/političkog aktivizma obratila mala grupa ljudi koja se zalaže za unapređenje prava LGBT ljudi u tvom okruženju (i šire) ti bi:

- a) odbio/odbila bih da sarađujem sa njima, jer moraju sami da se zalažu za svoja prava
- b) složio/složila bih se sa njima da treba da učine nešto da poboljšaju svoj društveni položaj
- c) voleo/la bih da sarađujemo, ali bih se plašio/la reakcija okoline
- d) podržao/podržala bih aktivno njihov rad

18. Aktivizam LGBT ljudi treba da podrže i heteroseksualni ljudi.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

Zbog čega? _____.

19. U našoj zajednici su predrasude prema LGBT osobama izuzetno izražene.

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

20. U našoj zajednici je potrebno izvoditi više programa/aktivnosti u cilju popravljavanja položaja LG BT osoba

- a) SLAŽEM SE
- b) NE SLAŽEM SE

Bibliografija

Zakoni

Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, 85/05, 72/09, 111/09
Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, 83/06
Zakon o crkvama i verskim zajednicama, Službeni glasnik RS, 36/06
Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja Službeni glasnik RS, 62/03, 64/03, 58/04, 62/04
Zakon o radu, Službeni glasnik RS, 24/05 i 61/05
Zakon o ravnopravnosti polova Službeni glasnik RS, 104/09
Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik RS, 22/09
Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, Službeni glasnik RS, 36/09
Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Službeni glasnik RS, 107/05

Istraživanja i izveštaji

Garfield, R., *Economic sanctions, Welfare and Health in the FRY, 1990-2000*, 2001. Belgrade: UNICEF and OCHA
Godišnji izveštaj o napretku u sprovođenju Nacionalne strategije za mlade (NSM) za 2009. godinu
Godišnji izveštaj o položaju LGBTTIQ populacije u Srbiji za 2008., Beograd, Labris, organizacija za lezbejska ljudska prava
Istraživanje dimenzija maskuliniteta i nasilja, (Anne Eckman i saradnici/e), 2007., Zapadnobalkanska inicijativa za prevenciju nasilja zasnovanog na rodu/polu, CARE i ICRW
Istraživanje *Predrasude na videlo, Homofobija u Srbiji 2010.*, Beograd, Gej Strejt Alijansa uz pomoć CeSID
Izveštaj zaštitnika građana za 2009. godinu
Ljudska prava u Srbiji 2009, Pravo, praksa i medjunarodni standardi ljudskih prava, 2010., Beograd, Beogradski centar za ljudska prava
Nema povlačenja, Nema predaje, Izveštaj o stanju ljudskih prava GLBT osoba u Srbiji (2009), Beograd, Gej Strejt Alijansa
Treći glas – coming out i lezbejke u Srbiji, (Sunčica Vučaj), 2009., Beograd, Labris, organizacija za lezbejska ljudska prava